

1918
100
2018
SPOLEČNÉ STOLETÍ

POMNÍKY VELKÉ VÁLKY na jihu Čech

Na oběti světové války, které se brzy začalo říkat Velká, nešlo zapomenout. Již v jejím průběhu se rodilo množství soukromých iniciativ, které vedly ke vztyčování křížů, budování memoriálních zákoutí a vyzývaly k prokazování úcty a sounáležitosti s oběťmi a jejich rodinami. Jejich vznik začala podporovat i vláda rakousko-uherské monarchie, motivována snahou o semknutí se v těžké době. Po vzniku nového státu pomníky získávaly široké spektrum významů souvisejících s nově konstituovanými národními identitami. Pomník s letopočty 1914–1918 (někdy i 1919 a 1920) a jmény padlých byl prvním a nejednou i jediným vstupem monumentálního sochařství a stavitelství do veřejného prostoru mnoha obcí mladého Československa. Jih Čech v tom nebyl výjimkou.

Výstava se koná u příležitosti výročí sta let od vzniku Československé republiky za finanční podpory Ministerstva kultury.

Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích

Autoři: Jakub Drozda, Martin Gaži, Roman Lavička, Ludmila Ouradová-Hronková, Daniel Šnejd

Grafická úprava: Daniel Dědek

Poděkování za spolupráci: Statutární město České Budějovice, Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, Museum Fotoateliér Seidel, Muzeum Jindřichohradecka, Muzeum JUDr. Otakara Kudrny v Netolicích, Prácheňské muzeum, Státní oblastní archiv v Třeboni, Státní okresní archiv České Budějovice, Jihočeská vědecká knihovna, Římskokatolická farnost Netolice, Obec Němčice, Obec Čkyně, Městys Borotín a další obecní a městské úřady v Jihočeském kraji

Zvláštní poděkování: Marii Borovkové, Janě Borovkové, Janu Ciglbauerovi, Mgr. Dagmar Geršlové, PhDr. Pavlu Hájkovi, Mgr. Jarmile Hansové, MUDr. Marii Holečkové, Zuzaně Leherové, Lence Liščákové, P. Pavlu Liškovi, Bc. Evě Neprašové, Ing. Radku Rypotovi, Mgr. Jindřichu Špinarovi, Pavlu Viktorovi, Marii Vojtové, ak. soch. Ivanu Tláškovi, PhDr. Martinu Zemanovi

**NÁRODNÍ
PAMÁTKOVÝ
ÚSTAV**

JINDŘICHOTRADECKÝ POMNÍK PADLÝM U CEBRÓWA

Malé návrší, kamenný kříž, před ním několik vzrostlých dubů. Krásné tiché místo v dobách klidných, otevřené peklo ve světové bouři. Kolik drahých hlav sklonilo se tam majestátu Smrti? Kolik vzpomínek se k němu víže? Těmito slovy uvozuje svoje vzpomínky na bitvu u haličského městečka Cembrówa (dnes ukrajinský Tsebriv) Josef Hlaváček, člen spolku Pětasedmdesátníci, sdružující bývalé členy 75. pěšího pluku rakousko-uherské armády. Toto návrší leželo jižně od zmíněného městečka a vrcholilo kamenným křížem se sochou Krista. V průběhu četných bojů byl tento kříž poškozen. Ještě před ústupem z těchto pozic bylo rozhodnuto o převozu tohoto kříže do Jindřichova Hradce s tím, že bude použit jako součást pomníku padlým hrdinům 75. pěšího pluku. Mimochodem stejného pluku, který o necelé dva roky později bojoval u Zborova (Zborów / Zboriv), Cembrówu nepříliš vzdáleného, proti československým legiím.

Josef Hlaváček své vyprávění v knize *Pětasedmdesátníci vzpomínají* zakončil výzvou k návštěvě kostela sv. Jana Křtitele, kde stál pomník věnovaný rakousko-uherským vojákům 75. pěšího pluku padlým v bojích o kótu 363. Jeho realizace se ujal jeden z příslušníků tohoto pluku, dešenský rodák a významný sochař Rudolf Kabeš, který vytvořil mnoho pomníků padlým nejen na Jindřichohradecku, ale i v Humpolci či Hronově. Rudolf Kabeš pracoval od roku 1915 spolu s dalšími odvedenci čekajícími na povolání na frontu na restauraci maleb a mobiliáře kostela sv. Jana Křtitele a měl zde umístěn i vlastní umělecký ateliér. V něm pak roku 1917 vytvořil sádrový model pomníku pod cebrovský kříž a ještě téhož roku ho vytesal do kamene. Po zhotovení byl pomník spolu s „relikvií“ originálního kříže, záměrně ponechaného v rozstříleném stavu, umístěn v kostele sv. Jana Křtitele, konkrétně k východní stěně jižní boční lodi.

V osmdesátých letech 20. století byl pomník upraven a přestěhován na tehdy již zrušený hřbitov u kostela Nejsvětější Trojice. Na dnešní místo v areálu městského hřbitova při silnici na Novou Bystřici byl pomník přesunut roku 1995. Hřbitov byl již od založení v říjnu 1914 vyhrazen pro vojenské a nemocniční pohřby a můžeme zde spatřit náhrobky, které během války vytvořil rovněž Rudolf Kabeš. Stěhování na tento městský hřbitov se dočkal i další pomník věnovaný 75. pěšímu pluku, v roce 1912 umístěný před kasárnami u městských sadů. Další pamětihodností spjatou s bitvou na kótě 363 byl společný hrob padlých v samotném městečku Tsebriv, jehož označení se bohužel do dnešních dob nedochovalo.

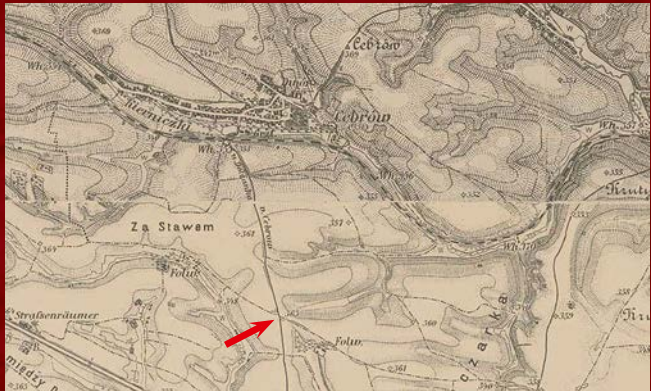
Jindřichův Hradec, městský hřbitov, Vídeňská ulice, pomník padlým u Cembrówa, sochař Rudolf Kabeš, 1917, detail sousoší Anděla smrti a padlého

Jindřichův Hradec, klášter minoritů s kostelem sv. Jana Křtitele, pomník padlým u Cembrówa, sochař Rudolf Kabeš, 1917, archivní fotografie zachycující Rudolfa Kabeše v ateliéru s rozpracovaným pomníkem a jeho sádrovým modelem

Jindřichův Hradec, klášter minoritů s kostelem sv. Jana Křtitele, pomník padlým u Cembrówa, sochař Rudolf Kabeš, 1917, archivní fotografie zachycující původní vzhled a umístění pomníku v kostele sv. Jana Křtitele

Cembrów (dnešní Tsebriv), archivní mapa třetího vojenského mapování Rakousko-Uherska zachycující městečko Cembrów a okolí, kóta 363 je zachycena v dolní části výřezu

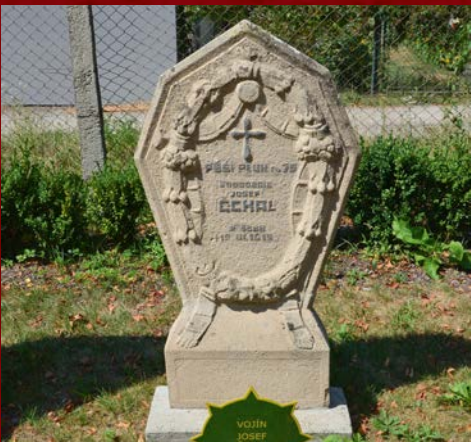
Jindřichův Hradec, Husovy sady před studentskými kolejemi, pomník obětem války, sochař Rudolf Kabeš, 1923, archivní kolorovaná fotografie pomníku zaniklého během německé okupace

Jindřichův Hradec, městský hřbitov, Vídeňská ulice, pomník padlým u Cembrówa, sochař Rudolf Kabeš, 1917, pohled na pomník, sousoší vrcholící rozstříleným křížem přivezeným z kóty 363

Jindřichův Hradec, městský hřbitov, Vídeňská ulice, pomník padlým 75. pěšího pluku, neznámý autor a sochař Jan Vítězslav Dušek, 1912 a 1948, pohled na pomník s výměnným sokolem na vrcholu a doplněným reliéfem

Jindřichův Hradec, městský hřbitov, Vídeňská ulice, náhrobek vojína Josefa Čekala, sochař Rudolf Kabeš, 1915, pohled na jeden z náhrobků na vojenském hřbitově

Písek, vojenský hřbitov, pomník padlým vojákům c. a k. 11. pěšího pluku, sochař František Zemlička, 1917, pomník se sochou klečícího génia, další příklad pomníku věnovaného konkrétnímu rakousko-uherskému pluku

RODINNÉ POMNÍKY A SYMBOLICKÉ HROBY

Již v průběhu první světové války začaly na jihu Čech vznikat rodinné pomníčky padlým vojákům. K přepravě jejich ostatků do domovské vsi či města však docházelo jen ojediněle. Bolest nad ztrátou syna, smutek a beznaděj ze ztráty otce dětí, ale v neposlední řadě i bezútěšný pocit z faktu, že milovaný nesložil „své kosti“ v rodné hroudě a že není místo, kam se jít vyplakat, vedla k touze vytvořit zástupné místo posledního odpočinku pro vzpomínání a modlitbu. V blízkosti rodného domu, před vraty, na zahradě či rodinném poli, u cest či křižovatek byly zprvu stavěny především litinové, kované či kamenné kříže. Litinový kříž nacházíme například u rodného statku Antonína Bartušky za Kostelcem (CB), anebo Adolfa Kroupy na návsi ve Strážkovicích (CB). U cest mimo vlastní obce nacházíme pamětní kříže připomínající například padlého Josefa Baštu na rozcestí u Mláky (JH), Srncův kříž stojí poblíž Purkarce (CB), Křenkův kříž mezi Radomilicemi a Vodňany (ST).

V Zalinách (CB) bylo na válečnou frontu odvedeno celkem čtyřicet mužů. Pět z nich se domů nevrátilo. Jan Farka (1886–1916), vojník 91. pěšího pluku, odtud narukoval jako jeden z prvních šestice odvedenců. Zemřel následkem zranění na sošské frontě a byl pochován v obci Prosecco poblíž Duina Aurisiny u Terstu. Na poli zvaném „V tobolkách“, u silnice směrem k Lišovu, nechala rodina k jeho památce postavit litinový kříž doplněný jeho portrétní fotografií ve stejnojmenné rakousko-uherské armádě. Zalinický Josef Štěrbá (1894–1915) byl raněn na frontě (na pomníku uvedena ruská, v obecní kronice srbská) a následně se nakazil tyfem. Po marném boji s touto nemocí zemřel a byl pochován v uherské Ostřihomi. Žulový pomník na jeho památku vystavěla rodina na okraji vesnice u cesty směrem na Ledenice.

Smutný osud dvou bratrů připomíná náhrobek na hřbitově v Ledenicích u kostela, poblíž ohradní zdi. Byl zde pohřben Jan Vacek (1891–1915) z Německého Ohrazení (Ohrazeníčko, CB), který zemřel následkem vyčerpání, když se po příchodu na dovolenou po dlouhé době dosyta najedl. Jeho bratr František (1887–1914) padl o dva týdny dříve na neznámém místě. Na ledenický mramorový kříž nechala rodina vytesat jména obou synů a doplnila ho jejich fotografiemi ve vojenském stejnokroji. Fotografie a jména doprovází báseň, do níž vložila svou bolest matka, která musela po ztrátě budoucích hospodářů prodat statek a odstěhovat se k dceři do nedalekého Zborova: *Je pustó, kam jen noha vkročí, vy byli jste nám vyrváni osudem, kdo zatlačí nám kalné oči, až my též více nebudem?* Tyto verše jistě silně rezonovaly s pocity pozůstalých, stejně se nacházejí například i na výše zmíněném pomníku Adolfa Kroupy. Po válce byl bratrům Vackovým, jakožto jediným místním obětem první světové války v Německém Ohrazení, postaven pomník u kapličky, posvěcen byl v roce 1922 a v blízkosti zasazeny lípy svobody.

V některých případech byl po skončení války využit pomník zbudovaný soukromou iniciativou jako místo vzpomínek na padlé z celé vsi. Na hřbitově v Dolních Slověnicích (CB) posloužil symbolický náhrobek Václava Sokolíka († 1917), v jehož spodní části dokonce byla i fotografie jeho hrobu v Itálii, pro připomínku všech obětí války z Horních Slověnic (CB). V jiných případech nechávali pozůstalí memoriální místo spojené s padlým členem rodiny záměrně upravovat do podoby „obecních pomníků“, v Brloze (PI) jej vybavili nejen fotografií Františka Karvana, padlého v Porýní v řadách rakousko-uherského vojska jen krátce před koncem války, ale i bronzovým československým státním znakem.

Padlí vojáci byli připomínáni i na deskách vsazených do stěn kostelů, někdy i se jmény rodičů, kteří neunesli bolest ze smrti svých blízkých a zemřeli. Na jihu Čech ojedinělou památkou na padlého vojáka je okenní vitráž s motivem jeho svatého patrona Františka Serafinského v kostele sv. Martina v Žimuticích (CB). Kostelu ji darovali pozůstalí a nechali ji opatřit textem: *Na památku Františka Trávníčka z Čenkova. Týž narodil se 22. III. 1887, padl na srbském bojišti 9. XI. 1914. Odpočinutí věčné dejž mu, ó Pane.*

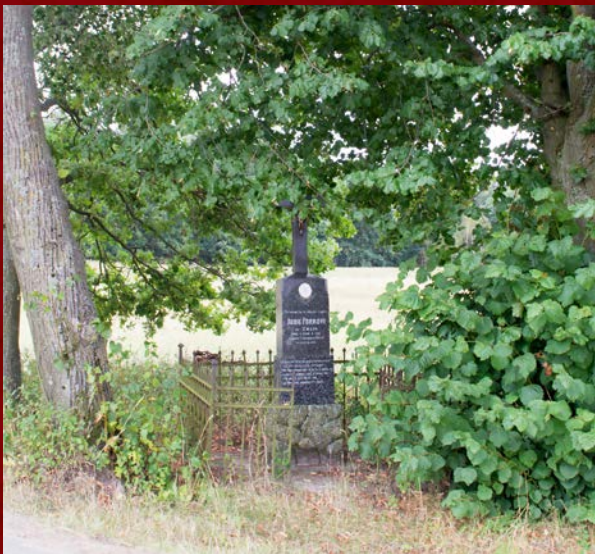
Ledenice, hřbitov, fotografie Františka Vacka (1887–1914) na jeho symbolickém hrobě

Brloh u Písku, fotografie Františka Karvana (1889–1918) na pomníku nedaleko jeho rodného domu

Zaliny, kříž u cesty na památku Josefa Štěrbý, nápis na podstavci

Zaliny, kříž u cesty na památku Jana Farky

Zaliny, kříž u cesty na památku Jana Farky, nápis na podstavci

Dolní Slověnice, hřbitov, symbolický náhrobek Václava Sokolíka a připomínka obětí Velké války z Horních Slověnic

Ledenice, hřbitov, náhrobní kříž připomínající Františka a Jana Vackovy

Lomnice, hřbitov, rodinný hrob s připomínkou syna zemřelého v ruském zajetí

Brloh u Písku, pomník padlého Františka Karvana nedaleko jeho rodného domu na kraji vesnice

ZNAMENÍ VÍRY NA POMNÍCÍCH

Pomníky měly současníkům především připomenout ztrátu blízkých, stejně jako náhrobky na hřbitovech, není proto překvapením, že některé z nich vycházejí ze soudobé sepulkrální produkce, a to jak svým tvarem, tak i převážně pozdně secesní výzdobou. Neprehlédnutelným symbolem se tak stal kříž jako symbol utrpení, smrti, ale i naděje na vykoupení a vzkříšení. Pomníky se proto vytvářely přímo v podobě kříže, na jehož soklu jsou uvedena jména padlých a pamětní nápis, ale i v podobě stély s křížem na vrcholu či znamením spásy vytesaným na jeho čelní straně. Bolest a utrpení vojáků byla přirovnávána k utrpení Ježíše Krista, proto se v těchto souvislostech setkáváme s kruhovým bronzovým nebo keramickým reliéfem Kristovy hlavy korunované trnovou korunou. Ze ztvárněné trnové koruny někdy – např. v Hořticích u Volyně (ST) – vyrůstala lípa ozdobená zemskými znaky, aby připomněla, že z utrpení a obětí padlých vojinů vyrostla svoboda samostatné republiky.

Na jihu Čech se můžeme setkat i s pomníky, kde se hlavním motivem stalo vyobrazení milostného mariánského obrazu. V malé kapli ve Zběšičkách (PI) u Opařan se nalézá reliéf Panny Marie Sepekovské, který jako poděkování *L. P. 1919. ZA ŠTASTNÉ NAVRÁCENÍ ZE SVĚT. VÁLKY VYTESAL BŘETISLAV BENDA*. V Záblatí (CB) nedaleko Vodňan byl vztyčen pomník nejen *K PAMÁTCE PADLÝCH VOJÍNŮ VE SVĚTOVÉ VÁLCE 1914–1918*, ale i *K UCTĚNÍ PAMÁTKY VOJÍNŮ PADLÝCH V BITVĚ U ZÁBLATÍ 10. VI. 1619*. Karel Bonaventura Buquoy v této bitvě zachránil z hořícího domu obrázek Panny Marie, později uctíváný na hlavním oltáři kostela sv. Petra a Pavla v Nových Hradech, po třech stovkách let proto byla na vrcholu památníku osazena reliéfní podoba zázračného obrazu s prvním veršem modlitby *Zdrávas Maria*.

V areálu poutní loretu a kostela sv. Ducha v Římově byl pod staletou lípou vztyčen pomník, který podle návrhu hořického Václava Suchomela (1869–1930) vytesal Karel Stuchlík (1884–1956). Na neobarokním volutovém podstavci je vytesán nápis *RODIČKO BOŽÍ PROS ZA BRATRY NAŠE POUTNÍKY A DOBRODINCE, KTEŘÍ PADLI VE SVĚTOVÉ VÁLCE 1914–1919*. Na vrcholu stojí socha matky Boží Bolestné, pozdvihující oči i sepjaté ruce k nebesům. Památník dokončený v roce 1919 k prvnímu výročí vzniku ČSR vysvětil na závěr českobudějovický biskup Josef Antonín Hůlka.

Na válečných pomnících se vyskytuje i zobrazení národního patrona, sv. Václava, obvykle doplněné úryvkem chorálu – *Nedej zahynouti nám, ni budoucím*. Na pamětní desce osazené na vnější stěně kostela Rozeslání Svatých apoštolů ve Smilových Horách (TA) doplnila polopostava sv. Václava seznam padlých vojinů. Jeho vyobrazení shledáváme rovněž v reliéfech a na sousoších, kde bývá umístěn na praporech. U kostela sv. Václava v Plané nad Lužnicí (TA) nalezneme pomník dokončený 20. srpna 1920. Sochař Jan Vítězslav Dušek (1891–1966) zde zhotovil dvě mužské figury symbolizující příslušníky domácího pluku, kteří nesou z posledních sil prapor s obrazem zemského patrona. Seznam padlých doprovází nápis *SVATÁ ŽERTVA SVOBODY – NAŠÍ – BRATŘI. 1914–1919*. Tentýž sochař roku 1939 osadil na stěnu sousedního kostela – v pohledové souvislosti s pomníkem – reliéf svatého knížete na koni.

Vzácně se objevuje i zobrazení dalších světců. Na fasádu návesní kaple sv. Václava v obci Kučeř (PI) namaloval Oldřich Pejša z Milevska titulárního patrona nad vchodem a na jižní stěně kaple obrácené do návsi zhotovil malovaný památník. Pod okny se nachází seznam obětí, po stranách postavy sv. Cyrila a Metoděje a zcela na vrcholu tradiční pozdrav *Pochválen buď Pán Ježíš Kristus*.

Smysl tohoto druhu katolicky orientovaných pomníků nejlépe ilustruje nápis na zadní straně pomníku v Sudoměřicích u Bechyně (TA) – *NEZAPOMEŇTE NA NÁS VE SVÝCH MODLITBÁCH. NA SHLEDANOU U BOHA!*

Zběšičky, reliéf v kapli, sochař Břetislav Benda, 1919, votivní dar sochaře za šťastný návrat z bojiště první světové války

Strakonice, prostranství před kostelem sv. Václava, pomník obětem první světové války, sochař Antonín Bílek, 1916, socha Krista v Getsemanech

Římov, poutní areál, pomník obětem první světové války ve formě mariánské sochy, Václav Suchomel – Karel Stuchlík, 1919

Kučeř, jižní stěna kaple sv. Václava, památník obětem první světové války, malíř Oldřich Pejša, 1923?

Záblatí, pomník vojinům padlým ve světové válce a v bitvě u Záblatí, 1919, reliéfní deska zachycující milostný obrázek uctíváný v Nových Hradech

Paměťce, pomník obětem první světové války, kameník František Trčka, 1921, medailon s trpícím Kristem v souvislosti s fotografiemi padlých

Láz u Radomyšle, pomník obětem první světové války, autor a datace nezjištěny, pomník v tradici sepulkrální výzdoby

Planá nad Lužnicí, pomník obětem první světové války, sochař Jan Vítězslav Dušek, 1920, muži nesoucí prapor se zobrazením sv. Václava, v pozadí severní stěna kostela zasvěceného témuž světcovi a roku 1939 opatřená jeho jezdeckým reliéfem

„SCHWARZENBERG K. H. P. 2“

Cesta na bojiště první světové války se nevyhnula ani příslušníkům nejurozenějších rodů. Karel, v pořadí pátý toho jména, se narodil Marii, rozené hraběnce Kínské z Vchynic a Tetova, a knížeti Karlu IV. ze Schwarzenbergu roku 1886. Považoval se za Čecha a zasadil se o užívání českého jazyka ve správě panství orlických Schwarzenbergů. Vedl čilý společenský život a působil i v mnoha českých spolcích. Pro svou inteligentní, noblesní a zároveň lidumilnou povahu byl široce oblíbený. V roce 1910 se oženil s Eleonorou, hraběnkou Clam-Gallasovou, a do vypuknutí války se jim narodili dva synové.

Osmadvacetiletý kníže, hlava schwarzenberské sekundogenitury, narukoval do války začátkem srpna 1914 v hodnosti nadporučíka hulánů rakousko-uherské armády. S osobním řidičem i automobilem Benz 16/40 se stal součástí jednotek Autocorps a byl přesunut na srbskou frontu. Brzy se dostal do blízkosti bojové linie a auto bylo lehce poškozeno střelbou, naštěstí Karel zraněn nebyl. Již počátkem války se však mezi rakousko-uherskými jednotkami začala šířit úplavice. Na vzdorování bleskové epidemii nebyla armáda připravena, a nemoc tak začala kosit tisíce vojáků. Lékařům se nedostávalo účinných léků a chyběl systém přísné izolace, epidemie se proto šířila bez ohledu na sociální stav a věk.

Koncem srpna úplavicí onemocněl i Karel ze Schwarzenbergu, nakazil se při častých návštěvách poručíka c. k. dragounského pluku č. 13, svého bratrance Karla Jana Lažanského, jediného syna hraběte Jana Lažanského. Podmínky, za nichž byli tito aristokraté vystaveni blízkosti smrti, byly stejně těžké jako pro „obyčejné“ hochy z vesnic. Kněz Robert Brousil vzpomínal na hraběte Lažanského takto: *Ležel na slámě ve znečištěné košili, obsluhován netečným domorodcem muslimanem. Naříkal, že je tu opuštěn. Držel mne za ruku a prosil mne, abych u něho zůstal, ... houževnatě se smrti bránil a voják v něm žil – i v blouznění bojoval, poslední slova, která jsem z jeho úst skoro umírajících slyšel, byla: Vorwärts – hurta!* Karel Jan Lažanský zemřel v nedožitých 27 letech 28. srpna 1914.

Ve stejný den se první příznaky nemoci projevily i u Karla ze Schwarzenbergu. U jeho lůžka v bosenské Bijeljině u Vukovaru se střídali přátelé, kněží i nevlastní matka Ida, rozená Hoyos. Dne 1. září byl zaopatřen bosenským knězem a 7. září 1914 zemřel. V rodinném archivu byla zachována svědectví lidí, kteří knížete navštěvovali v posledních dnech. Zvláštní pozornost zasluhují vzpomínky P. Roberta Brousila, který v letech 1913–1914 zastával post kaplana v Manětíně a během války působil jako rakousko-uherský polní kurát. V roce 1932 napsal: *Seznámil jsem se s knížetem v důstojnické jídelně 8. pražského sboru v hotelu „Drina“ v Belině (Bosna). Hned první večer požádal mne po večeři kníže, abych slyšel jeho zpověď. Vyšli jsme na chodník před hotel a během procházky zpovídal se kníže s nelíčenou zbožností. Byla parná tropická noc, děla duněla na blízké Drině, strojní pušky praskaly, ve městě Belině bylo ticho. Na zdích zahrad sedíce nehučně se bavili domorodí muslimani, kolem chodili jsme rozmlouvající. Hlas knížete tehdy byl jakýsi tesklivý, jako by tušil krátkost svého pozemského života. Za řeči pravil, že musíme být na smrt připraveni. Dojímala mne opravdu jeho dojemná zbožnost. Byl mi neobyčejně sympatický od prvních hodin seznámení nejen pro svůj krásný zevnějšek a neobyčejně milé chování, nýbrž i pro ušlechtilé aristokratické smýšlení a dobré srdce.*

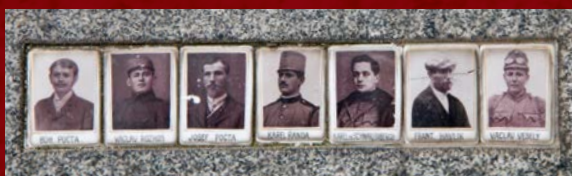
Popularita Karla V. ze Schwarzenbergu mezi vesničany Orlicka a Čimelicka se odrazila i v nápisech na tamějších pomnících obětí Velké války. Ostatky mladého knížete byly uloženy do rodinné hrobky na Orlíku, jeho jméno však bylo vyryto nejen na pomníku ve Starém Sedle, ale i v Čimelicích, Rakovicích, Květově či Smetanově Lhotě.

Sv. Jan nad Květovem, pomník obětem první světové války, sochař Rudolf Kabeš, vlevo celek s působivým průhledem do otevřené krajiny, vpravo detail podstavce, na němž je nadporučík Karel V. ze Schwarzenbergu uveden na prvním místě mezi padlými „vojiny z Květova a Voseka“

Čimelice, pomník obětem první světové války, detail orla na jeho vrcholu a jména padlého Karla V. ze Schwarzenbergu

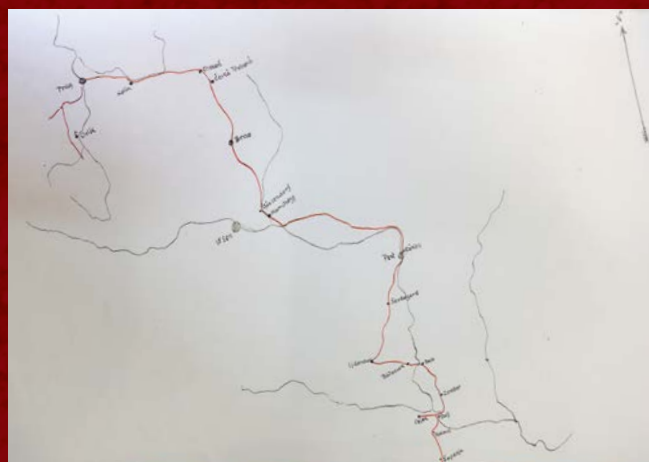
Rakovice, pomník obětem první světové války, detail, Karel V. ze Schwarzenbergu v řadě mezi dalšími padlými venkovany

Staré Sedlo u Orlíka, hřbitov s křížem věnovaným obětem Velké války, mezi padlými jmenován „Schwarzenberg K. H. P. 2“ (příslušník 2. hulánského pluku)

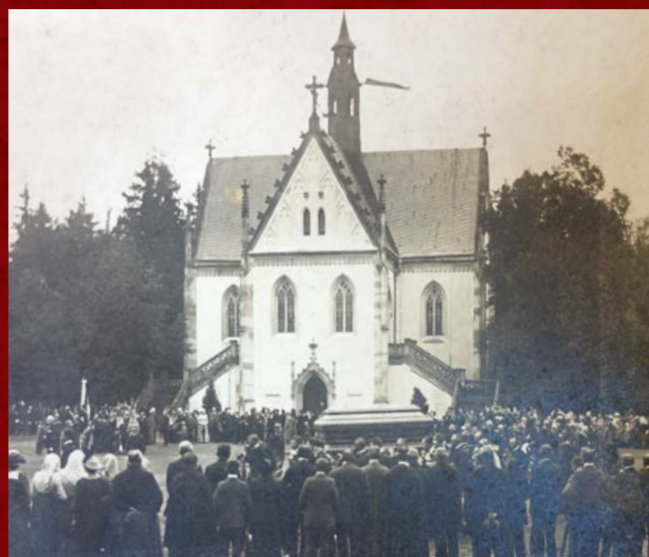
Portrétní fotografie Karla V. ze Schwarzenbergu, 1914, SOA Třeboň, odd. Třeboň

Trasa válečné cesty Karla V. ze Schwarzenbergu, 1914, SOA Třeboň, odd. Třeboň

Úmrtí oznámení Karla V. ze Schwarzenbergu, 1914, SOA Třeboň, odd. Třeboň

Pohřeb ostatků Karla V. ze Schwarzenbergu do hrobky rodové sekundogenitury v orlickém zámeckém parku, 12. září 1914, SOA Třeboň, odd. Třeboň

CHOTÝČANŠTÍ BRATŘI KLOJDOVÉ

Každý pomník padlým obsahuje jména mužů, kteří zahynuli ve válce, anebo zemřeli na její následky krátce po návratu domů. Dnes již mohou jejich příběhy „ožít“ pouze prostřednictvím výjimečně zachovaných písemností, které se k nim váží.

Z 66 chotýčanských mužů, jichž se týkala branná povinnost, postupně narukovalo k bojovým jednotkám 52 odvedenců. Většina z nich poznala válku v řadách c. k. 91. pěšího pluku, zvaného též Synové Šumavy, a 29. zeměbraneckého pluku. Třináct padlo, nebo zemřelo brzy po válce, devět vojáků bylo vážně zraněno a tři z nich skončili jako invalidé, deset odvedenců upadlo do zajetí a čtyři se stali legionáři. Plnit své vojenské povinnosti museli i čtyři synové Matěje a Roziny Klojdových. Z jejich pěti synů, kteří přežili raný věk, doma zůstal jediný, nejmladší František (* 1901).

Nejstarší z bratří Klojdů, na počátku války jednatřicetiletý Václav (* 1883), si odsloužil aktivní vojenskou službu u 24. dělostřeleckého pluku. Po odvodu byl převelen na srbskou a později na ruskou frontu. Tam vážně onemocněl a byl odvezen do jedné ha-ličských polních nemocnic, kterou však v polovině dubna 1915 obsadili Rusové a informace o něm nadlouho umlkly. Prohlášení o smrti Václava Klojdy rodina obdržela až 8. listopadu 1926. Podle této zprávy nepřežil 1. duben 1917, velmi pravděpodobně ale zemřel mnohem dříve. Na pomníku padlým byl vytesán datum 17. března 1915.

O pět let mladší Petr Klojda (* 1888) byl přidělen jako jezdec k 1. armádnímu sboru v Krakově. Se svým plukem odejel na srbské bojiště k Bělehradu a zúčastnil se všech tamějších polních tažení. Podle ústního svědectví jeho kamarádů byl celou dobu zdrav a teprve po přeložení pluku do Karpat se jeho zdravotní stav zhoršil. Kromě válečných hrůz tam trpěl i hladem a zimou, nakonec podlehl tyfu 13. dubna 1915.

Josef Klojda (* 1894), vyučený tesař, nastoupil v říjnu 1914 k českobudějovickému 91. pěšímu pluku. Po výcviku byl v lednu 1915 převelen do Slavonie, jako náhrada za vojáky prvního praporu utonulé v Drině. Již na začátku války vojáci trpěli hladem, řádila mezi nimi úplavice, cholera a tyfus. Do obecní kroniky byly přepsány jeho místy torzovitě zápisky: *...v sedle kopce Mrtvý vrch (Zmrzlí Vrh) útočili Italové 28. května, hromada mrtvol, nesnesitelný zápach; 30. května stálý útok Italů; 58. pluk, prapor Maďarů, měl zde 50 mrtvých, též podplukovník padl; 46 pluk asi 35 padlých a Italové 60. Zde Klojda zakopal vpravo za salašemi, ke kopci zvanému Rodečin grob (Rdeči rob) četaře Husineckýho, šafáře z Čejkovic, a několik dalších hochů, celkem osmnáct. Kronika zachytila i dezerci některých českých vojáků k italské armádě: Klojda šel na výzvědy s četou jednoho podporučíka I. roty k Italům. Celá četa přeběhla k nepříteli, zpět přišel Klojda a ještě jeden. Nejasné zprávy, které do Chotýčan doputovaly o Josefu Klojdomi, nebyly příznivé. Byl tehdy nezvestný a pokládán za mrtvého. Otec v domnění, že ztratil třetího syna, podlehl v lednu 1916 mozkové mrtvici. Na hospodářství zbyl pouze nejmladší syn František. Protože v zázemí monarchie vzrůstal hlad, starost o hospodářství se v říjnu 1917 stala důvodem pro Josefovo zproštění vojenské povinnosti – nejdříve na tři měsíce, později až do konce války.*

Jan Klojda (* 1899) byl jakožto sedmnáctiletý v únoru roku 1917 odvelen k 91. pěšímu pluku do Českých Budějovic. V červnu se dostal na italskou frontu do furlánského městečka Tarvisu, později k maďarskému horskému pluku č. 3 a posléze i k námořnímu dělostřelectvu. V závěru války byl převelen k práci v muniční továrně nedaleko Vídeňského Nového města a zažil výbuch muničního skladu, při němž zahynulo více než šest stovek lidí. Atmosféru konce války popsal takto: *29. října 1918 šli jako obyčejně do práce. Dozvěděli se o převratu. Vrhli se na důstojníky a poddůstojníky, řádně je vyplatili – ale pěstmí a holemi a degradovali je a vyhnali. Hejtman Keller strachem ujel, jiného zadrželi a přinutili, aby každému vyplatil 250 korun, které jim dříve zadržel. Začátkem listopadu se Jan vrátil domů a nadále žil v Chotýčanech.*

Blízko kapličky na chotýčanské návsi byl 1. května 1927 odhalen pomník padlým v první světové válce, který zhotovil za 5 300 korun českobudějovický kamenosochař Hára. Peníze na něj vybrali ve veřejné sbírce místní občané a původně jej ozvlášťňoval reliéf českého lva trhajícího rakouského orla. A pod něho byly – mimo jiných – vsazeny i oválné fotografie dvou bratrů Klojdů, vojinů rakousko-uherské armády.

Chotýčany, pomník obětem světové války, historická fotografie zachycující původní vzhledu s českým lvem trhajícím orla

Portrétní fotografie Jana Klojdy z roku 1917, z rodinného alba

Chotýčany, náves, pomník obětem světové války, kamenosochař Hára, 1927, současný stav

Chotýčany, pomník obětem světové války, detail nápisů a portrétních fotografií bratří Klojdových

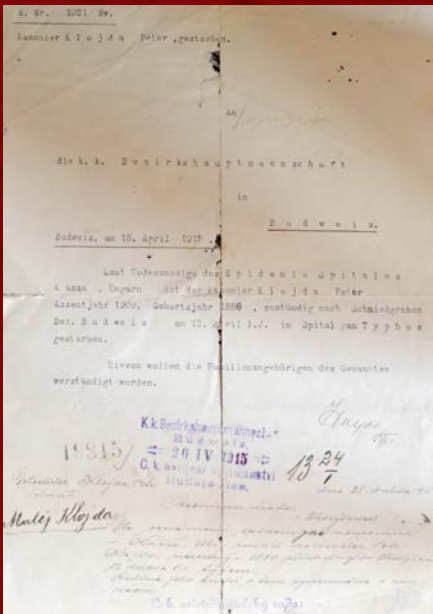
Portrétní fotografie Petra Klojdy zhotovená v Krakově roku 1914, z rodinného alba

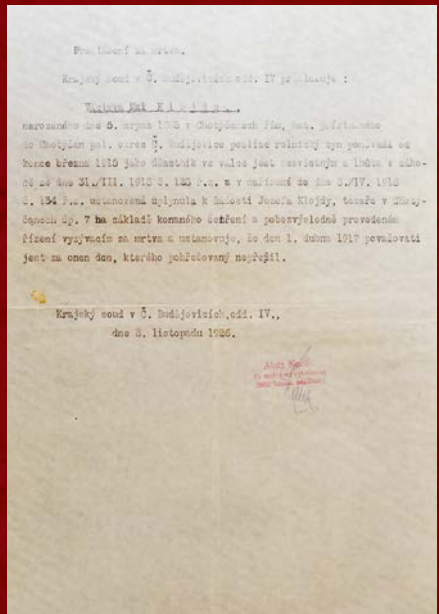
Portrétní fotografie Václava Klojdy z roku 1914, z rodinného alba

Skupinová fotografie rodiny Klojdových, pořizená po pohřbu otce, kterého se zúčastnili i synové Josef (vpravo) a Jan (uprostřed), z rodinného alba

Úřední prohlášení o úmrtí Petra Klojdy z 20. dubna 1915

Úřední prohlášení o úmrtí Václava Klojdy z 8. listopadu 1926

PŘÍBĚHY JOSEFA BOROVKY A JOSEFA KOŠTÁLA

Na jednoduché stéle pomníku v Němčicích (PT) je pod křížem a legionářsky sdruženými znaky zemí Československa vyryto jednadvacet jmen padlých vojáků z Němčic, Sedlovic, Zvířetic a Mahouše. Jsou mezi nimi uvedena i jména Josefa Borovky z Mahouše a Josefa Košťála z Němčic.

Josef Borovka (1898–1920) pocházel z devíti sourozenců. Jeho bratr Antonín (1896–1978) byl mobilizován již na počátku války, vstoupil do 5. pluku ruských legií a po válce se šťastně vrátil domů. Bratr Václav (1894–1972) působil v rakousko-uherské armádě v Sedmihradsku a Maďarsku. Po válce vyprávěl, že mu život zachránila jeho služba sluhu u vojenského lékaře. Nejmladší z bratrů, Josef, nebyl do války odveden pro své mládí. Po vyhlášení Československé republiky ale nadšeně vstoupil do 1. československého pěšího pluku, který se tehdy vytvořil z českobudějovického c. k. 91. pěšího pluku. Po vyhlášení samostatného československého státu docházelo ke střetům mezi Maďary a československými vojenskými jednotkami. V dubnu 1919 proběhl v Maďarsku bolševický převrat, který vyvolal válku s Československem a Rumunskem. Z československé strany na Slovensku bojovaly především dobrovolnické jednotky tvořené z velké části sokoly, posádky českých pluků i útvary vracející se z fronty. Válku ukončila až porážka Maďarské republiky rad a rumunská okupace Budapešti v srpnu 1919. Ve finální fázi války na obou stranách stálo více než 120 tisíc vojáků. Během pobytu na Slovensku Josef Borovka onemocněl a následně zemřel v polní nemocnici nedaleko Trenčína. Jeho jméno připomíná i pamětní deska vsazená do jižní stěny němčického kostela sv. Mikuláše.

Josef Košťál (1880–1915) se narodil v Novém Dvoře u Českého Krumlova, kde jeho otec Johann sloužil jako schwarzenberský hajný. Josef se ve svých třiceti letech oženil a z manželství se narodily dvě děti, Mařenka a Karlíček. Když Josef Košťál počátkem srpna 1914 narukoval, nebyly jim ani tři roky. V roce 1915 zemřel v zajateckém táboře v Rusku nedaleko od města Samary. Do posledního roku jeho života můžeme nahlédnout díky deníku, který si psal od počátku války a dnes je uložen v netolickém Muzeu JUDr. Otakara Kudrny.

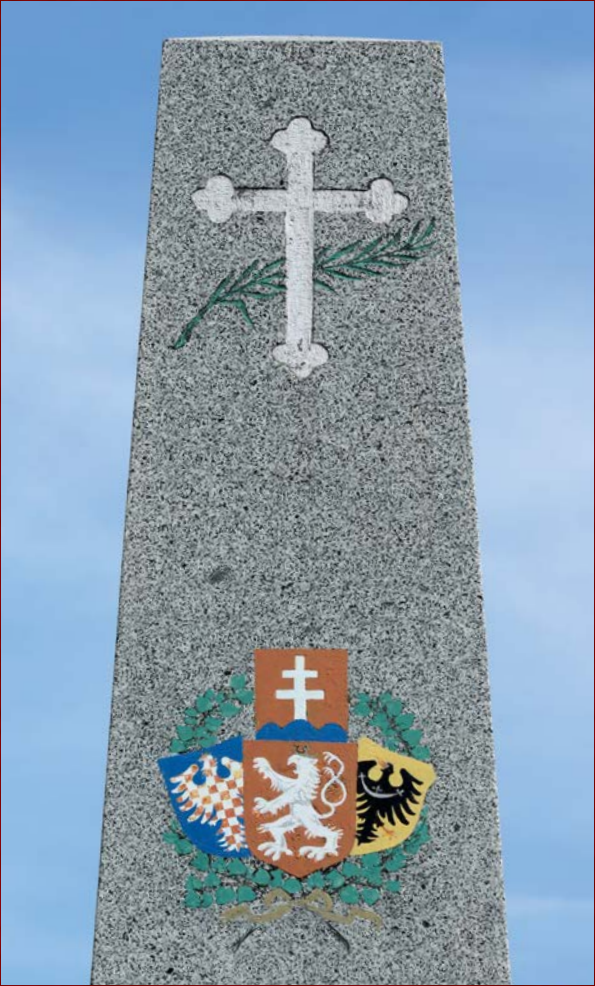
Po základním výcviku v Českých Budějovicích nastoupil 17. srpna do vlaku směr Vídeň a o týden později dorazil do Bijeljiny u Vukovaru. Tam se účastnil prvních bojů rakousko-uherské armády proti Srbům. Osmého září byl při útoku zraněn dvěma střepinami šrapnelu. Po vyléčení se dostal na tři týdny na dovolenou domů. V březnu 1915 byl povolán na Halič. Začátkem dubna byl jeho oddíl zajat ruskou armádou. Společně s ostatními vojáky odešel za velkých útrap, chladu a hladu do dalekého zajetí. Nejprve pochodem a posléze vlakem putoval přes Lvov, Kyjev a Kursk, do Buzuluku a Samary. Byl držen v táboře v Tocku zahrnujícím 50 baráků pro 15 000 zajatců. Koncem dubna 1915 se nakazil tyfem a skončil v nemocnici, kde strávil pět týdnů. Zápisky v deníku svědčí o tom, že stále bojoval s hladem a postupně rozprodával vše, co šlo. Snubní prstýnek, hodinky s řetízkem, podvlékačky. V táboře se kradlo, panovalo násilí a zákon silnějšího, všude byly vši a špína. Jedinou občasnou slastí bylo kouření tabáku.

25. 6. 1915 *Bída dostoupila nejvyššího stupně. Dokouřil jsem poslední cigaretu a v kapse ani jediné kopějky. Leč, když je bída nejvyšší, pomoc Boží nejbližší. Zrovna, když jsem oharek cigarety odhodil, přišel ke mně ruský voják, jestli mám šandy ku kalhotám (šle). Ukázal jsem mu je a on mně za ně vyplatil 20 kopějek, což jest pro nás zajatce ohromné jmění. Hned jsem se sebral do kantiny pro tabák, hned dva paklíky po sedmi kopějkách najednou, aby se mi peníze nerozešly na jiné věci, a papír za 2 kopějky, což jest 16 kopějek, a prodavač Čech, ačkoliv jsme se neznali, mně vrátil 14 kopějek úmyslně.*

16. 7. 1915 *To zajetí jest přec k něčemu dobré. Naučil jsem se krásně malovat a vyřezávat krásné hole, které už mně dopomohly k mnoha tabáku. ... Moji drazí Andulko, Mařenko, Karlíčku, tatínku, maminko. Jak ukrutně se těším na okamžik, kdy Vás opět sevřu do náruči a políbím. Jenom z Ruska pryč. Do nejdelší smrti o něm neslyšet. Vím, že jest v Čechách bída nevýslovná. Ale to se časem vše zhojí. Jenom když mě zůstane mé zlaté zaměstnání.*

V polovině srpna znovu onemocněl. 16. 9. 1915 *Jsem již asi po 4 dny tak sláb na dech, že teď konečně už nemohu ani krok udělat, neb pak musím tak rychle dýchat, že plíce stačit nemohou. Zítřa prý mě dá saniťák odnést do nemocnice. Tam mě bude aspoň lépe. Jest tam čistota, na kavalci strožoky, krásné deky a pak strava prý znamenitá a dost...*

Tak zněla poslední slova zaznamenaná rukou Josefa Košťála. Do deníku byl vložen lístek: *V roce 1915 21. 9. zemřel Váš syn Josef Košťál v Rusku, tábor Tackoi. Tuto knížku mi dal, bych ji odevzdal, pozdravů poslal, zvláště dětem. Odevzdává Novotný, Malé Malovice.*

Němčice (PT), pomník obětem první světové války, detail výzdoby stély kombinující státní a křesťanský motiv

Němčice (PT), pomník obětem první světové války, dvacátá léta 20. století, současný stav

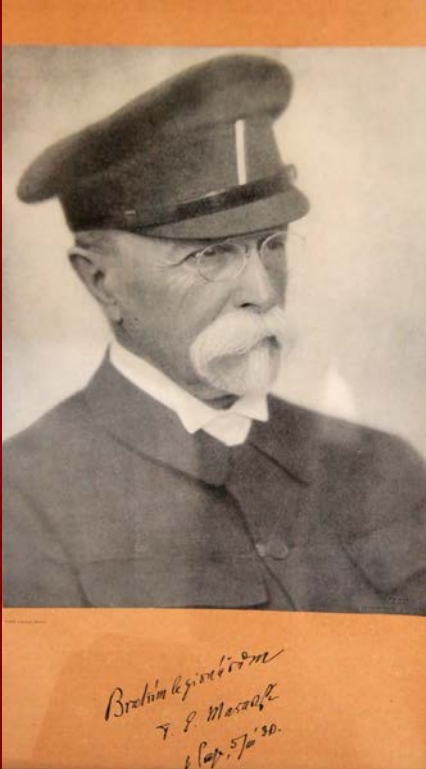
Němčice (PT), pomník obětem první světové války, seznam padlých na podstavci stély

Němčice (PT), kostel sv. Mikuláše, náhrobní deska s fotografií Josefa Borovky

Portrétní fotografie Josefa Borovky, 1919, z rodinného alba

Portrétní fotografie T. G. Masaryka věnovaná Antonínu Borovkovi, 1930, ze soukromé sbírky

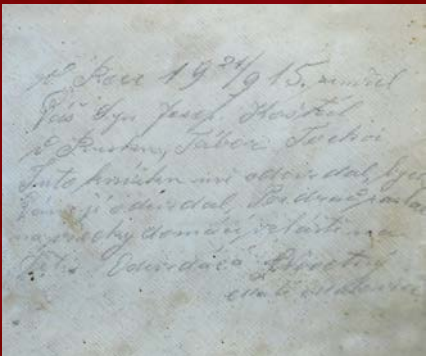
Němčická mládež v roce 1915, historická fotografie ze soukromé sbírky

Feldkurát Otto Katz (uprostřed) neslavně proslavený Haškovou knihou Osudy dobrého vojáka Švejka pocházel z Mahouše, historická fotografie ze soukromé sbírky

Kresby ve válečném deníku Josefa Košťála, Muzeum JUDr. Otakara Kudrny v Netolících, zápůjčka JVK České Budějovice

Lístek s připsáním Václava Novotného z Maloviček s informací o předání rukopisného deníku Josefa Košťála rodině

„ZKAMENĚLÁ“ REALITA VÁLKY

Přestože na pomnících padlým ve značné míře dominují více či méně zažité alegorické, pietní a funerální motivy, objevují se i sochařská díla zachycující reálie první světové války. Přímé převedení válečných bojů nalezneme na dvou pomnících od malíře a sochaře Jana Kojana v Kojákovcích (CB) a Branné (JH). Nebudeme daleko od pravdy, když tyto kamenné reliéfy budeme vnímat jako odraz zážitků jejich tvůrce na ruské frontě. Na kojákovickém pomníku z roku 1923 je zobrazena situace po bitvě, nejvýraznějším motivem je odnášení padlého z bojiště. V Branné umělec o rok později zachytil bitvu v celé její brutalitě, nechybí zde vzpínající se kůň či dělostřelci zaměřující střelbu.

Ještě častějším námětem je zobrazení padlého či raněného vojáka, které má upomínat na hrůzu války, nemilosrdně beroucí život lidem. V Chyškách (PI) stojí velmi neobvykle pojatý pomník zobrazující padlého vojáka, kolem kterého prochází osamocený kůň. Jako naturalistické zobrazení padlého snad můžeme vnímat reliéf kamenné stély v Dražicích (TA) od Karla Gabriela. Raněný stojící voják, jehož autorem je sochař Jan Vítězslav Dušek, patří od září roku 1936 k městu Soběslav (TA). Do stejné skupiny námětů můžeme zařadit i na první pohled nenápadný drobný kříž v Něchově na Českobudějovicku, který má u paty kříže plechový reliéf zobrazující ležícího padlého muže.

Na několika příkladech můžeme pozorovat motiv podpírání či nesení druha ve zbraní. Z mnoha románů i vzpomínek na válku je možné vytušit, že mezi spolubojovníky vznikala velmi úzká přátelství, která se často přenášela i do civilního života. Kamarádství a bratrství je věrně zachyceno na dvou pomnících, které jsou pravděpodobně z dílny jediného jménem dosud neznámého autora. Najdeme je v Březině u Deštné (JH) a v Drahově poblíž Veselí nad Lužnicí (TA). Působivým příkladem expresivního zobrazení vojenského utrpení je i památník v Plané nad Lužnicí (TA) z Duškovy dílny.

Často se u těchto výjevů pomoci bratru ve zbraní jedná o alegorické zobrazení legionáře sbírajícího spolubojovníka, kterého bychom v rámci dobového narativu mohli alegoricky ztotožnit s českým národem. Příkladem mohou být Duškovy reliéfy v Borovanech (CB), v Dubu u Prachatic a v Chlumu u Třeboně (JH) či pomník ve Volyni (PT) od Františka Průši z roku 1925.

Planá nad Lužnicí, ulice ČSLA, pomník padlým, sochař Jan Vítězslav Dušek, 1920, detail sochy muže nesoucí raněného spolubojovníka

Březina, návěs, pomník obětem světové války, autor nezjištěn, 1925, celkový pohled na pomník s figurou vojáka zvedajícího druha ve zbraní

Soběslav, Riegerova ulice, pomník padlým, sochař Jan Vítězslav Dušek, 1936, detail sochy raněného vojáka

Borovany, Nová ulice, pomník padlým, sochař Jan Vítězslav Dušek, 1938, reliéf s legionáři podpírajícími umírajícího druha, v roce 1936 byl použit i na pomníku u Dubu u Prachatic

Kojákovice, návěs, pomník padlým, sochař Jan Kojan, 1923, detail reliéfu zobrazující hrůzu války

Chyšky, bývalý hřbitov u kostela sv. Prokopa, pomník padlým, sochař Jaroslav Barda, 1921, detail reliéfu

Chlum u Třeboně, náměstí, pomník padlým, sochař Jan Vítězslav Dušek, 1926, detail reliéfu zobrazujícího legionáře nesoucího spolubojovníka

Drahov, návěs, pomník obětem světové války, autor nezjištěn, před rokem 1926, detail sousoší vojáka zvedajícího druha ve zbraní

Volyně, náměstí Hrdinů, pomník obětem války zobrazující legionáře podpírající padlého vojáka, sochař František Průša, 1925

Přeborov, pomník obětem první světové války, autor a datace nezjištěny, figura vojáka se opírá o dobovou pušku

Kovářov, pomník obětem první světové války, sochař Jaroslav Barda, 1921, reliéf zachycující válečnou vřavu a vojáky s detaily výzbroje a výstroje

Žernovice (PT), pomník obětem první světové války, autor a datace nezjištěny, ve výzdobě kamenná vojenská helma

Vodňany (PT), pomník obětem první světové války, autor a datace nezjištěny, ve výzdobě kamenné dělostřelecké náboje

Písek, vojenský hřbitov, litinový kříž na paměť padlých vojáků c. a k. 11. pěšího pluku, 1915, detail militarií v podnoží

Halámky, pomník obětem první světové války, autor a datace nezjištěny, bronzový reliéf se zobrazením vojenské výzbroje a výstroje

Číměř (JH), pomník obětem první světové války, autor a datace nezjištěny, detail bronzových dělostřeleckých nábojů

ZBRANĚ NA POMNÍCÍCH

Přestože byly běžnou součástí výzbroje armád první světové války střelné zbraně, které zaznamenaly rozvoj a řadu vylepšení právě na přelomu 19. a 20. století, na pomnících nacházíme jejich zobrazení jen sporadicky. V některých případech se na sochařských dílech objevuje puška, o kterou se zobrazená figura vojáka opírá – např. Přeborov (PI) či Kunžak (JH), jinde se vyskytuje výzbroj a výstroj jako moment důrazu na realistické zachycení bojů – např. Kovářov (PI) či legionářský pomník v Písku. Jako symbol vojenského údeľu se vedle praporů a vyznamenání ukazují i šavle, pušky a náboje ve spodní části litinového kříže, který v roce 1915 nechal postavit na píseckém vojenském hřbitově kaplan František Panský. V podobném smyslu se vojenská výzbroj a výstroj na pomnících objevovala v podobě odlévaných kovových reliéfů – např. Hranice (CB) či Halámky (JH), s meči Mojně (CK).

Hlavním symbolickým motivem pomníků Velké války se stal meč nebo dýka. Z praktického hlediska je nezanedbatelná i skutečnost, že patřičně zvětšená plochá čepel meče je mnohem vhodnější pro vytesání pamětního textu než například model pušky či dělové hlavně. Obě strany kamenného jílce poskytovaly dostatečný prostor pro vytesání jmen obětí, pamětního textu, znaků či dalších symbolů.

Zejména v případech stélových památníků byl oblíbený a velmi rozšířený typ vztyčeného kamenného meče skládajícího se z čepele, podélné sečné části zakončené špičatým nebo zakulaceným hrotem, a jílce s křížovou záštitou, rukojetí a hlavicí. Pomník ve tvaru meče mívá rukojeť s hlavicí pomyslně zapuštěnou do soklu nebo do země. Nad terén pak vystupuje vodorovná dělicí část zvaná záštitka. Teprve z ní vyrůstá rozměrná kamenná stéla ve tvaru jílce, který je hrotem vztyčen k nebi. Zprvu dobře čitelná replika sečné zbraně v podobě kamenného meče byla postupem času redukována do jednodušších geometrických tvarů, které však v základní kompozici stále dodržovaly klasické členění rozšířeného základu a kónicky se zužující stély. Meč však býval na pomnících tesán i ve formě reliéfu – např. Dobrá Voda u Českých Budějovic (CB), někdy byl ovinutý nápisovou páskou – např. Slavče (CB), Dolany (PT) či Milejovice (ST).

Zcela výjimečně je na stéle vytesán samostatný reliéf pušky – Lhotice (CB). Z odkazů na vojenskou výzbroj na pomnících často nalézáme helmy – např. Čkyně (ST), Rožmberk nad Vltavou (CK), Tukleky (PI), Knížecí Pláně (PT), Žernovice (PT), Blatná (ST), výjimečně i další součásti výstroje, bodáky či dalekohled – Kovářov (PI).

Relativně často zdobily pomníky dělové koule, které byly obvykle vytesány na vrcholu stély v počtu jedné až pěti – např. Dražič (CB), Hluboká u Borovan (CB), Hůry (CB), Chrástany (CB), Pořežany (CB), Rankov (CB), Rudolfov (CB), Srubec (CB), Maršov (JH), Údraž (PI), výjimečně až osmi – Nicov (PT). Při základně a na dalších částech památníků bývají někdy postaveny repliky dělostřeleckých nábojů vytesaných z kamene – např. Branišov (CB), Dubné (CB), Žabovřesky (CB), Jehnědno (PI), Vodňany (ST), zcela ojediněle bývají náboje odlity z bronzu – Číměř (JH). Výjimečně nalézáme i výzdobný motiv dělové koule a náboje společně – Nová Ves (CK) či Dubné (CB).

Lhotice, pomník obětem první světové války, 1935, samostatně zobrazená puška

Milejovice (ST), pomník obětem první světové války, ve výzdobě reliéf meče

Dubné, pomník obětem první světové války, dle návrhu kaplana R. Dolejšího zhotovil Josef Křivánek, 1922, ve výzdobě kombinace koule a nábojů

POMNÍKY DOCHOVANÉ V OBLASTI DŘÍVE OBÝVANÉ JIHOČESKÝMI NĚMCI

Kájov, areál poutního kostela Nanebevzetí Panny Marie, pomník padlým v první světové válce, autor neznámý, 1918, současný stav

Cetviny, cesta od kostela Narození Panny Marie ke hřbitovu, pomník padlým v první světové válce, autor a doba neznámá, fotografie z první poloviny 20. století, Museum Fotoatelier Seidel

Pomníky se stavěly zpravidla za pomoci veřejných sbírek, jejichž aktéry byly místní spolky. Jejich činnost v jazykově rozdělené společnosti první republiky značně poznamenávalo národovecké smýšlení, což se následně propsalo i do podoby pomníků v českojazyčné i německojazyčné oblasti.

Pomníky na padlé v první světové válce jsou dnes na území dříve obývaném německou menšinou dochované poměrně vzácně a jen zřídka bez úhony. Ve snaze zničit připomínku na předchozí obyvatele byly často zbavovány fotografií a nápisy, v některých případech dokonce upraveny jako triumf vítězství Čechů nad Němci – Malonty (CK), nebo ještě hůře, na připomínku Vítězného února – Desky u Malont (CK). Jihočeské pomníky s německými nápisy můžeme nalézt téměř výhradně v dlouhém pohraničním pásu od Novobystřicka, přes Novohradské Hory až po šumavský masív. Ve vysídlené oblasti někdy zůstávají jednou z mála hmotných upomínek na existenci lidských sídel zaniklých po roce 1945. V rámci německých jazykových ostrůvků, dříve existujících ve vnitrozemí, je vzácným dochovaným příkladem pomníček v Mutyněvsi (JH).

Podoba „německých“ pomníků sice byla různorodá, nese však jisté společné rysy, kterými se jednoznačně odlišují od těch „českých“. I na nejjednodušších stélových či pilířových pomnících, jejichž architektonická podoba vychází z tradiční funerální produkce, bývá odlišujícím znakem válečný tlapatý kříž, vycházející z podoby německého vojenského vyznamenání. Také z nápisů vyplývá velmi odlišné vnímání příslušnosti k vlasti i smyslu ztraceného života. Zatímco v českých oblastech se zvyrazňovala myšlenka národního osvobození a vznik samostatného státu, německá menšina většinou nesla vznik Československa s nelehkým srdcem a za svou vlast stále považovala Rakousko. Po potlačení bouří, které se v pohraničí odehrály na přelomu let 1918 a 1919, ovšem scházely podmínky k otevřenému vyznání těchto postojů. V upomínce na padlé, nutně spojené se silnými kolektivními emocemi, ovšem lze tento více či méně skrytý význam snadno odhalit. Na mohutné stéle monumentálního pomníku, postaveného roku 1920 na hřbitově v Benešově nad Černou (CK), se dočteme, že byl věnován *hrdinným synům našeho města, kteří v hrozných bojích války 1914–1918 položili za vlast s oddanou věrností své životy*. (*Der heldenmütiger Söhne unserer Stadt die im furchtbaren Ringen des Krieges 1914–1918 in unwandelbarer Treue fürs Vaterland ihr Leben ließen sei an dieser Stelle Dankbarkeit gedacht*.) Oddaná věrnost padlých na straně rakouských vojsk může být vnímána i jako vzkaz rodičů se legionářské tradici nové československé armády, tak často zdůrazňované na pomnících v českých obcích. Pojem vlast (přesněji otčina, *Vaterland*) byl přitom kladen do blízké souvislosti s krvavě vydobytým právem na domov (*Heimat*). Proto má pomník na hřbitově v Horní Vltavici (CK) podobu skládaného portálu, do kterého je vložena deska se jmény padlých, přičemž vrchol kompozice tvoří obloukové kladí s nápisem *Den Helden der Heimat*.

Toto smýšlení se projevovalo i v organizaci oslav spojených s odhalením pomníků. Příkladem je vzácně dochovaná zpráva v kronice lenorské obecní školy. Hojně navštívené slavnosti uspořádané 12. srpna 1923 se účastnilo množství vzácných hostů z řad německých spolků, zástupci československé armády nikoliv. Naopak je popsáno dojetí nad kázáním *statečného německého kazatele*, který se *obracel na všechny přítomné Němce, aby jako svatý odkaz našich tak drahých padlých přijali vážné napomenutí a v této těžké době upustili od všeho partajničení a bez ohledu na sociální rozdíly a životní postoje věrně a pevně drželi pospolu*. Pomník v Lenoře (PT), provedený podle návrhu mnichovského sochaře Hermanna Bleekera (1889–1975), patří k těm málo zachovaným, i když ne v úplné podobě. Základ tvořila kamenná opěrná zeď se štítovým nástavcem vymezeným dvěma omítanými pilíři a ukončeným trojúhelným tympanonem. V nástavci byla osazena nápisová deska a nad ní bronzová hlava vojáka v přilbě. Pietní prostor před památníkem vymezoval nízký kovový plůtek. Po roce 1945, jako u mnoha jiných byla hlava vojáka v rakouské helmě a nápisová deska odstraněna. K rehabilitaci nápisu došlo až po roce 1989.

V monumentalizujícím stylu je proveden i pomník v Horním Dvořišti (CK). Na kamenné mohyle je situován vysoký pilíř s tesaným křížem ve vrcholu. Směrem do návsí ležela na konzole bronzová přilba s ratolestí. Po roce 1945 byl pomník zbaven nápisů i přilby a bylo odsekáno horní rameno kříže ve vrcholu pomníku. Tímto truchlivě úsměvným pokusem o odstranění náboženské symboliky se původní kříž, nepochybně bezděky, změnil do tvaru kříže sv. Antonína. Ještě výraznější změny prodělaly pomníky v Rychnově nad Malší (CK) a Hodňově (CK), které vznikly původně na paměť prusko-rakouské války v roce 1866 a později byly opatřeny deskami zemřelých v první světové válce. Na vrcholu žulového obelisku prvního z nich, ohraničeného kamennými sloupy ve tvaru dělostřeleckých granátů, je umístěn anděl, alegorické vyobrazení bohyně Niké, kterou pořídili rychnovští krajané usazení v Kanadě. Zatímco na něm je v současnosti umístěna pouze malá bronzová deska s vyobrazením prezidenta Edvarda Beneše, jednoho z hlavních strůjců poválečného odsunu, k druhému z pomníků byla v roce 1997 doplněna stéla připomínající kromě obětí první světové války i poválečný odsun německého obyvatelstva.

Romantické přírodní kompozice využívá pomník v Cetvinách (CK), kde je do skalního výstupu vytesán nápis a pod ním mělká nika pro desku se jmény. Také originál této desky byl odstraněn po roce 1945 a náhrada zhotovena až po pádu komunistického režimu. Pozoruhodný pomník nalezneme i v Hartunkově (CK). Jedná se o vysokou stélu se jmény padlých obloženou hrubě tesanými žulovými kvádry. Pietní prostor vymezuje zídka z haklíkového zdiva, v jejímž čele je prameník akcentovaný žulovým tympanonem s letopočtem 1935. Kombinace pomníku se zurčící vodou je v rámci Jihočeského kraje ojedinělým řešením. Jedním z mála reprezentantů svého druhu zůstal i pomník u kostela v Kájově (CK). Na vrcholu stély ze světlé žuly s vloženými mramorovými nápisovými deskami sedí orlice držící v pařátech meč. Podobně jako jiné atributy rakouské armády byly i pomníky s orlicí bez milosti likvidovány.

Lenora, pietní místo naproti zámku, pomník padlým v první světové válce, mnichovský sochař Hermann Bleeker, 1923

Benešov nad Černou, hřbitov, pomník padlým v první světové válce, autor a doba vzniku neznámá, celek (vlevo); detail schránky na drobné milodary na rubové straně pomníku (vpravo)

Ličov, silnice z Benešova nad Černou do Kaplice, pomník padlým v první světové válce, autor a doba neznámá, současný stav

Horní Dvořiště, náves, pomník padlým v první světové válce, autor a doba neznámá, po 1920, Museum Fotoatelier Seidel

Horní Dvořiště, náves, pomník padlým v první světové válce, autor a doba neznámá, současný stav

Hartunkov u Benešova nad Černou, jihozápadní okraj obce, pomník padlým v první světové válce, autor a doba neznámá, současný stav

Malonty, náves, pomník padlým v první světové válce, po roce 1945 byly odstraněny nápisy a vytesán nový: „Bílá hora odčiněna 1945“

Kaplice, náměstí, pomník padlým v první světové válce, autor i doba vzniku neznámá, fotografie před 1945, Museum Fotoatelier Seidel

Chvalšiny, dolní část náměstí pod kostelem sv. Máří Magdalény, pomník padlým v první světové válce, autor i doba vzniku neznámá, fotografie před 1945, Museum Fotoatelier Seidel

Zadní Zvonková, prostor před obecním úřadem, pomník padlým v první světové válce, autor i doba vzniku neznámá, Museum Fotoatelier Seidel

ZANIKLÉ POMNÍKY VÁLEČNÝM OBĚTEM V POHRANIČÍ

Zahlazování připomínek života německé menšiny s sebou přineslo i likvidaci pomníků obětem první světové války, o jejichž existenci se dozvídáme pouze prostřednictvím kusých zpráv nebo starých fotografií. Nejvíce byly po druhé světové válce ničeny pomníky nebo jejich části připomínající atributy německé armády – přílbu nebo rovnoramenný tlapatý kříž.

Velmi „pronásledovaným“ symbolem se stal orel (heraldicky orlice), z neznalosti spojovaný s orlicí říšskou. V dolní části chvalšínského (CK) náměstí stál pod kostelem sv. Máří Magdalény monumentální pomník v podobě oktogonálního sloupu ze světlé žuly, z jehož stupňovitě se zužujícího vrcholu shlížel orel s rozepjatými křídly. Obdobně vypadal vrchol vysoké stély na hranolovém postamentu uprostřed náměstí v Kaplici (CK). Oba pomníky byly po roce 1945 rychle srovozeny ze světa. Orel přitom měl na vojenských pomnících dlouhou tradici, je symbolem síly a statečnosti a setkáváme se s ním i na memoriálních stavbách připomínajících mnohem starší válečné konflikty, například prusko-rakouskou válku. V tomto smyslu jej také použila řada soudobých památníků na české padlé, včetně legionářů – např. v Čimelicích (PI), Mišovicích (PI), Lnářích (ST), Mnichově (ST), Újezdci (ST), Radeníně (TA), Budči (JH) či Bednárci (JH).

Mezi pomníky na území obývaném jihočeskými Němci je nutné na prvním místě zmínit pomník v Českém Krumlově, jedním z nejlidnatějších a průmyslově nejrozvinutějších měst široké oblasti mezi Kaplicí a Klatovy, které místní obyvatelstvo vnímalo jako své přirozené centrum. Z toho důvodu se v roce 1918 stalo hlavním městem Šumavské župy (*Böhmerwaldgau*), samostatného správního celku, který se v reakci na vyhlášení Československa snažil spolu s dalšími pohraničními oblastmi připojit k Rakousku a Německu. Tyto snahy byly následně vojensky potlačeny a definitivní tečku za nimi učinila Saintgermainská smlouva v září 1919. Význam města se nutně odrazil ve velkorysé koncepci pomníku, odhaleného v centrální části městského parku roku 1930. Základ tvořil kamenný podstavec s prostým heslem *Für euch*, nesoucí bronzovou sochu vojáka v rakouské uniformě. Ze stran se k podstavci přimykaly nízké kamenné zídky se jmény padlých, ukončené mělkými rizality s letopočtem 1914 a 1918. Po roce 1945 byly z pomníku odstraněny veškeré atributy jeho původního významu, včetně sochy vojáka. Jeho definitivní zánik znamenala instalace *Památníku bojů a vítězství nad fašismem* od ak. soch. Stanislava Zadražíla na konci osmdesátých let 20. století.

Několik dalších příkladů: z pamětní knihy Dolní Vltavice (CK) se dozvídáme, že v souvislosti s nově vzniklým parkem kolem kostela byl 28. května 1922 odhalen pomník obětem první světové války z obcí Dolní Vltavice, Kyselova a Bližné. O jeho dalším osudu dnes již nic nevíme, zmizel patrně spolu s většinou budov městečka pod hladinou Lipenské přehrady. V Zadní Zvonkové (CK) postavili v roce 1923 jednoduchý pomník před budovou obecního úřadu. Po roce 1948 byl odstraněn spolu s většinou zástavby obce v souvislosti s vyhlášením pohraničního pásma. V roce 1929 vyrostl ve Volarech (PT) více než 5 m vysoký pomník na stupňovitém podstavci ze světlé žuly. Na vrcholovém obelisku se nalézal nápis *Für die gefallenen und vermißten Söhne der heimat* (Pro padlé a pohřešované syny vlasti). V archivu fotoateliéru Seidel se dochovalo několik fotografií ze slavnostního aktu odhalení pomníku v Hořicích na Šumavě (CK) roku 1930. Prostý kamenný obelisk na hranolovém postamentu stál uprostřed parčíku na náměstí. Po roce 1945 z něho byla odstraněna vrchní část s nápisy, v roce 1993 byl opět doplněn přibližně stejným obeliskem a mosaznou destičkou připomínající tradici pašijových her a roku 2016 byl pomník upraven do původního tvaru a ponechán bez nápisů.

Tento výčet není samozřejmě ani zdaleka úplný. Akty barbarství triumfujícího nad čímkoliv „německým“ se staly předznamenáním následného ničení celé kulturní krajiny budované místními obyvateli po dlouhá staletí. Roku 1955 vyjádřil v pamětní knize Dolní Vltavice smutek z tohoto vývoje kronikář obce, ředitel školy a předseda MNV v jedné osobě František Nejedlý. Popisoval stav své obce, ale jeho výpověď je ve vztahu k jiným zaniklým lokalitám zcela univerzální: *První osídlení z roku 1945 a 1946, z nichž ještě několik dodnes žije v obci, rádi vzpomínají na krásnou, čistou a po všech stránkách upravenou obec, kdy do ní přišli, na krásné a výstavné budovy se zahrádkami pod okny, na upravené náměstíčko se zeleným trávníkem, na zámožnost a bohatství obce. Opuštěný hřbitov po roce 1945. Z toho všeho jsem sám nepoznal po svém příchodu do obce v roce 1951 již vůbec nic, ale přesto si pamatuji za ty čtyři roky svého působení zde, několik dalších budov, které se staly v této době neobyvatelnými, neb byly zcela rozbourány. Na všech místech vidíš pozvolný rozpad, bourání a zánik obce, který nezadržitelně pokračuje den ze dne a rok od roku dál a dál...*

Český Krumlov, městský park, pomník padlým v první světové válce, autor neznámý, 1930, celkový pohled, snímek pořízený při uctění památky padlých v listopadu 1932, Museum Fotoatelier Seidel

Český Krumlov, městský park, pomník padlým v první světové válce, autor neznámý, 1930, detail sochy vojáka, fotografie před 1945, Museum Fotoatelier Seidel

Hořice na Šumavě, náměstí, pomník padlým v první světové válce, autor neznámý, 1930, záběry z odhalení pomníku, Museum Fotoatelier Seidel

Volary, umístění neznámé, pomník padlým v první světové válce, autor neznámý, 1930, Museum Fotoatelier Seidel

Pozvánka na odhalení „válečného pomníku“ ve Větrné (CK), který stál v blízkosti kostela sv. Jana Nepomuckého, 1. září 1935, SOKA Český Krumlov

Snímek rekrutů, pravděpodobně z Kájova, pořízený ve Fotoatelieru Seidel dne 16. června 1914

STÁTNÍ A ZEMSKÁ SYMBOLIKA

Pozorovateli z počátku 21. století pomníky obětem první světové války často připadají jako ideově samozřejmá znamení prvorepublikové státní tradice. Obecné přijetí této spojitosti se však po roce 1918 teprve tvořilo, a ne všichni jihočeští venkované ji vnímali stejně, nově prosazovanému narativu však brzy jejich většina přivykla. Veřejně nejrozšířenější názor na souvislost mezi Velkou válkou a vznikem demokratického Československa byl založen na myšlenkách prezidenta T. G. Masaryka, který obhajoval koncepci zápasu mezi starým teokratickým a novým demokratickým světem: *Světová válka stala se pronikavou revolucí, pokračující ve veliké politické přeměně započaté revolucemi 18. století. Urychlil se všude přechod od aristokratismu a monarchismu absolutistického přes monarchism konstituční k demokratismu.*

I z toho důvodu se na pomnících obětem Velké války, v tomto kontextu vyjadřujících myšlenku vítězství demokracie, objevovala podoba *Prezidenta-Osvoboditele*, ať již ve formě bust – Ločenice (CB), Lásenice (JH), nebo častěji reliéfů – např. Dolní Hořice (TA), Roudná (TA), Veselí nad Lužnicí (TA), Křenovice (PI), Olešná (PI), Sepekov (PI) či Dolní a Horní Němčice (JH).

Za pozornost stojí skutečnost, že oficiální podobu československého státního znaku, platnou od srpna roku 1920, sice na jihočeských pomnících nacházíme poměrně často, ne však pravidelně. Střední státní znak, zahrnující heraldiku všech historických zemí náležející k československému území, nacházíme např. na pomníku v česko-budějovických Čtyřech Dvorech, Hlavatcích (CB), Jílovicích (CB), Dubném (CB), Křtěnově (CB) či Klukách (PI). Malý státní znak, obsahující českého lva se slovenským dvojitým křížem na srdečním štítku, se vyskytuje o něco častěji – např. v Deštné (JH), Branné (JH), Břilicích (JH), Lužnici (JH), Tuchonicích (CB), Bernarticích (PI), Brloze (PI), Čížové (PI), Lčovicích (PT) či neumělý v Brloze (CK). Někdy byla užita typově vyráběná podoba jeho bronzového reliéfu, např. v Kolencích (JH), Libořezech (JH), Bzí (CB) či Horusicích (TA).

Pokud pomníky heraldicky odkazovaly na nově vzniklý stát, nejčastěji užívaly tzv. legionářského znaku, který byl v přechodné době roku 1919 a první poloviny roku 1920 neoficiálně užíván i v československých státních souvislostech. Logika věci by napovídala, že se tohoto symbolu užívalo na pomnících zbudovaných krátce po válce, popřípadě v místech, kde mezi padlými byli alespoň nějací legionáři, ovšem v praxi tomu tak mnohdy nebylo. V základní podobě čtveřice sružených znaků s českým lvem uprostřed, moravskou a slezskou orlicí po stranách a slovenským znakem nahoře se na pomnících dochovala v desítkách jihočeských lokalit. Míra křížení s křesťanskou symbolikou přitom bývala různá, někde kříž chyběl, jinde byl pohledově zvýrazněn. Za pozornost stojí příklad pomníku s výraznými katolickými atributy v Mydlovarech (CB), na jehož lvu byl použit sružený legionářský znak modifikovaný akcentovanou svatováclavskou korunou. Podobný tvar koruny se ovšem zachoval i v Chotýčanech (CB), kde byl naopak kombinován s protihabsburským motivem. Zcela výjimečně se sružilo pět zemských znaků včetně Podkarpatské Rusi, a to v Nové Vsi (CK). Výjimečnou variantu zdůraznění jednoty zemských znaků Čech, Moravy, Slezska a Slovenska nalézáme na čtyřech stranách kuželového monumentu v Komárově (TA) a hranolových stél v Nové Včelnici (JH) či Valu (TA). Čtyři samostatně provedené zemské znaky nacházíme též v kamenném listovní lípy na pomnících v Hošticích v Volyně (ST) či Ražicích (ST).

Na některých pomnících se objevuje důraz položený pouze na českou zemskou symboliku. Znamení českých králů bylo srozumitelné bez ohledu na momentální politické zřízení a poskytovalo společnou platformu pro různě smýšlející obyvatele daných obcí. Český lev bez náprsního štítku, který byl na přelomu let 1919 a 1920 užíván jako schválená podoba malého státního znaku, se proto na pomnících objevoval v heraldicky víceméně korektní podobě zejména před vládním nařízením č. 512 z 20. srpna 1920. Za ukázkový příklad můžeme považovat jeho velmi kvalitně zpracovaný kovový reliéf v Bohunicích u Všemyslic (CB). Užíván byl ale poměrně běžně i později. Objevuje se např. na Borku (CB), v Drahotěšicích (CB), Dunajovicích (CB), Ostrolovském Újezdu (CB), Velechvině (CB), Domaníně (JH), Přesece (JH), Zdešově (JH), Boudách (PI) či Jeničkově Lhotě (TA). V Turovci (TA) a Vrescích (TA) jsou zemsky pojatí lvi kombinováni s listovým lípou (v druhém případě zlomené). Do více či méně ornamentálního kruhu českého lva vepsali na pomnících v Sudoměřicích u Bechyně (TA), Mažicích (TA) či Strpí (ST).

Bohunice u Všemyslic, pomník obětem první světové války, 1920, detail českého zemského znaku přechodně užívaného jako malý státní znak Československa

Komárov, náves, pomník obětem první světové války, 1923, zemské znaky do čtyř světových stran

Mydlovary, pomník obětem první světové války, 1921, varianta sruženého legionářského znaku se zvýrazněnou korunou lva

Bzí, pomník obětem první světové války, před 1930, bronzový reliéf malého státního znaku

Sudoměřice u Bechyně, pomník obětem první světové války, po 1920, detail s reliéfem českého lva vepsaným do ornamentálního kruhu

Čehnice, pomník obětem první světové války, datace nezjištěna, variace na sružený legionářský znak

Nová Ves na Českokrumlovsku, pomník obětem první světové války, datace nezjištěna, ve spodní části sružení pěti zemských znaků

Lásenice, pomník obětem první světové války s bustou T. G. Masaryka, 1928

Roudná, pomník obětem první světové války s reliéfem T. G. Masaryka, datace nezjištěna

Sepekov, náves, pomník obětem první světové války, sochař Jan Vítězslav Dušek, 1938, detail reliéfu T. G. Masaryka, k němuž vzhlíží dvojbusta legionářů

Bernartice, pomník obětem první světové války, sochař Břetislav Benda, 1933, detail sochy Vlasti s rytířským štítem

Oslov, pomník obětem první světové války, sochař Josef Bílek, 1926, Vlast tiše zamyšlená nad vojenskou přílbou

Dačice, pomník obětem první světové války, sochař Jan Vítězslav Dušek, 1935, detail reliéfu mužské postavy se zlomeným mečem

Chlum u Třeboně, pomník obětem první světové války, sochař Jan Vítězslav Dušek, 1928, Vlast jako zosobnění touhy umírajících vojáků

Klokoty, pomník obětem první světové války, sochař Jan Vítězslav Dušek, 1923, Vlast jako vzdorná žena na husitské pavěze

Ostrovce, pomník obětem první světové války, sochař Karel Dvořák, 1920, detail sousoší přemítajícího vojáka a nahého jinocha

ALEGORIE VLASTI A SMYSLU ČESKÝCH DĚJIN

Hromadné umírání na frontách se jen těžko odůvodňovalo. Bylo proto ve veřejném povědomí vyvažováno něčím, co přinášelo dojem alespoň nějakého smyslu, nejčastěji myšlenkou hrdinného boje za vlast. Protože (či přestože?) se v roce 1918 rozměr pojmu vlast proměnil, cítili veřejně činní obyvatelé obcí potřebu se k tomuto zásadnímu tématu vyjádřit, přičemž zvláště vhodná pro tento účel byla pomníková výzdoba. Pozoruhodné však je, jak široký vějíř vlastenecké symboliky obsáhla.

Jihočeským venkovánům byla jistě zkušenostně i pocitově nejbližší alegorie vlasti ve smyslu obdělávání rodné země a sklizně jejích plodů. V Bavorově (ST) či Lomu (TA) se proto na pomnících padlým setkáváme s postavami za pluhem, v Blatné (ST) nese žena snop obilí.

Ani užití alegorické postavy ženy nebylo – alespoň na první pohled – nijak kontroverzní. Jejím nejčastějším gestem bylo vyjádření vděku a smutku, zadumané shlížení na vojenskou přílbou či pokládání věnce slávy a vzpomínek. Za ukázkový příklad tohoto pokojného pojetí můžeme považovat sochu, kterou roku 1926 zhotovil hořický sochař Josef Bílek (1896–1978) pro náves v Oslově (PI). Naproti tomu v Bernarticích (PI) vybavil Břetislav Benda (1897–1983) alegorickou ženu odhodlaným postojem a rytířským štítem, srovnáme-li ale její výraz s rakousko-uherskými zobrazeními Vlasti útočnice, která byla ve válečných časech tištěna i na pohlednicích, nacházíme zde dívku v podstatě mírumilovnou. V Košicích (TA) ztvárnil Antonín Bílek (1881–1937) mýtickou Ženu-Vlast s typickými atributy slovanství: dlouhými copy a vysokým zdobným pasem. V Hošticích (TA) tuto archetypální postavu proměnil Alex Zelinka (1880–1942), sochař z Královských Vinohrad, v antickou bohyni paměti, která na kámen píše vzkaz křídou. Basreliéfy Jana Vítězslava Duška v Horní Radouni (JH) a Klokotech (TA) tematizují smutkem zasažené mladé ženy jako ztělesnění vzdoru. První z nich po vzoru bohyně vítězství svírá prapor, druhou její autor vkomponoval do tvaru připomínající husitskou pavězu. V Budislavi (TA) ztvárnil stejný sochař ženskou alegorii vlasti jako vznosnou, vertikalizovanou, vstříc budoucnosti hledící figuru pozůstalé matky s novorozencem v náručí. Ve výraz hlubokého žalu ji proměnil v Křemži (CK), kde stíhlá mladá žena, která jistě mohla být vojákovou milou, ztrápeně stojí nad reliéfem děsivě zkřiveného těla padlého. Rudolf Kabeš (1885–1974) užil podobný koncept na pomníku ve Slepěch (TA), žena zde zoufá nad křehkým umučeným tělem mladého vojáka. J. V. Dušek vytvořil obdobnou kompozici v Chlumu u Třeboně (JH), obdařil ji však jinými důrazy: trpící voják na soklu nabízí směrem vzhůru svého mrtvého druha a uchváceně vzhlíží k Ženě-Vlasti, která věncem slávy sice drží mimo jeho dosah, její postoj ovšem obsahuje i jistou mysticky erotickou vyzývavost. A v Dačicích (JH) tento nejslavnější jihočeský sochař své doby došel ještě dále: stojící žena jako by očekávala svého milého, obnaženého heroa se zlomeným mečem, který na reliéfu ve spodní části pomníku sbírá síly, aby znovu povstal.

Sémiologové užívají pro podobná zobrazení pojmu „politický éros“, za dobově příznačnou ovšem můžeme považovat skutečnost, že v úplné nahotě tehdejší sochaři zobrazovali výhradně postavy mužské. Pro Ostrovce (PI) vytvořil Karel Dvořák (1893–1950) sousoší starého vojáka přemítajícího o smrti, o něhož se opírá nahý, zcela bezbranný jinoch, který měl – dle zápisu v obecní kronice – vyjadřovat *odevzdanost a obětování*. V Sezimově Ústí (TA) obdařil J. V. Dušek bezvládné mužské tělo kristovskými rysy, upomínajícími na zobrazování snímání z kříže. Duškova socha na pomníku v Malšicích (TA) působí dojmem ještě mnohem křehčího a napospas vydanějšího mladíka svírajícího starořímské fascies, spojené pruty dobově užívané nejen jako symbol italského fašismu, ale i československých legií. V podobném duchu zobrazil téměř nahého muže Jan Kojan (1886–1951) na pomníku v jeho rodných Kojákovcích (JH), ten však odvrhuje císařské symboly a kráčí vstříc proměněnému světu.

Muskulaturou obdařenější postavy většinou zobrazují mysticky absolutizované utrpení, odhodlání přetrhnout pouta a „vymanit se z dějinných okovů“. Díla chýnovského sochaře Karla Gabriela (1884–1966) jsou snadno rozpoznatelná podle extrémně vypjatého, nerealisticky zbytnělého svalstva nahých mužů, ať již v podobě figur – zejména v Třeboni (JH), anebo reliéfních stél – v Chýnově (TA) či Dražicích (TA). Na tábořském pomníku využil motiv trpícího nahého muže osvobozujícího se z otroctví i J. V. Dušek. V Tučapech (TA) stejný sochař zachytil mužské postavy, které jako by vyhlédaly z vězení kamenného kvádru pomníku.

Na severozápadě Jihočeského kraje se vyskytují kombinace motivu trýzněné mužné vlasti s postavou M. Jana Husa. V Jiníně (ST) pojala autorská dvojice Josef Matějů (1891–1967) a Rudolf Ducháček (1903–1966) toto spojení jako alegorii vlasti zahrnující jak fysis (reliéf utlačeného heroa na podstavci), tak spirituální rozměr života (Husova vznosná figura v nadživotní velikosti). V Katovicích (ST) položili stejní autoři v obdobné kompozici důraz na kontrast mezi žalem těla (nahý muž na dolním reliéfu líbá vojenský prapor) a vítěznou Husovou pravdou (socha náboženského reformátora jako vyznavače). Zhmotnění masarykovského konceptu českých dějin, kladoucího do jedné linie husy, potlačené pobělohorské evangelíky a vojáky padlé ve světové válce, nalézáme i na unikátním, kubisticky tvarovaném trojstranném pomníku v Hůrkách (CB). A proto také v Čenkově (TA) a Jistebnici (TA) zobrazení muži nesvírají pušky, nýbrž po husitsku okované cepy.

Třeboň, pomník obětem první světové války, sochař Karel Gabriel, 1923, Vlast zosobněná trpícími muži

Košice, pomník obětem první světové války, sochař Antonín Bílek, 1921, personifikace Vlasti jako staroslovanské ženy

Hůrky, pomník obětem první světové války spojený odkazy na husitství a pobělohorský útlak, architekt Jan Šachl, 1923

LEV JAKO SYMBOL NADĚJÍ MLADÉ REPUBLIKY

Konec války neznamenal jen vytoužený mír a naději na lepší život, bez nesmírného válečného utrpení by 28. října 1918 nebyla vyhlášena samostatná Československá republika, která se stala – dle dobových interpretací – *naplněním mnohasetletého snu*.

Symbolem zrozeného státu se hned v počátcích stal český lev, který představuje nejen sílu, ctnost a odvahu, ale je i znamením ostražitosti a bdělosti a v případě první republiky označoval její moc a svrchovanost. Dvouocasý lev byl nejpozději od počátku 13. století heraldickým znamením českých králů a symbolizoval tak nejen Čechy, ale i země Koruny české. Není proto divu, že se stal hlavním motivem řady pomníků. V jižních Čechách se setkáváme s několika variantami jeho užití. Někdy byl lev zobrazen ve formě rytiny – Bezděčín (TA), většinou však byla jeho majestátní figura vytesána z kamene. V některých lokalitách stojí – Ledenice (CB), Pracejovice (ST), nebo leží na vrcholu pomníku – Kamenný Újezd (CB), Zliv (CB), Hrdějovice (CB), Libějovice (ST), případně stojí při patě stély – Ševětín (CB), Nová Včelnice (JH), nebo tamtéž odpočívá – Pištín (CB), Čejkovice (CB), Čtyři Dvory (CB), Plástovice (CB), ojediněle stráží i vstup do mauzolea a v několik případech zápasí s habsburským orlem. Spíše výjimečně sochy lvů neoplývají přílišnou kvalitou – Lhotice (CB), Ubislav (PT).

Značná část kvalitně provedených figur lva pochází z dvacátých let 20. století, je vytesána z tmavého dioritu a pochází z českobudějovické dílny sochaře Josefa Křivánka (1881–1954), který realizoval na objednávku obcí tento typ pomníku zejména na Českobudějovicku s drobným přesahem i do okolí Vodňan.

Josef Křivánek se narodil v Mladé Vožici u Tábora a vystudoval na C. a k. odborné škole sochařsko-kamenické v Hořicích, kde v roce 1900 absolvoval u profesora Antonína Cechnera. V Českých Budějovicích založil kamenosochařství nedaleko tehdejšího Českého akciového pivovaru – dnešního Budvaru – a dlouhé roky byl jedním z mála výrobců kamenných soch v jižních Čechách. Vytvořil mnoho pomníků, z nichž se některé dodnes nacházejí na jihočeských hřbitovech, nejčastěji na hřbitově sv. Otýlie v Českých Budějovicích, později se stal i autorem památníku na českobudějovickém židovském hřbitově.

Pištín, pomník padlým v první světové válce, sochař Josef Křivánek, 1920, detail sochy lva u paty stély

Hrdějovice u Českých Budějovic, pomník padlým v první světové válce, sochař Josef Křivánek, 1920, detail lva na vrcholu stély

Kamenný Újezd, pomník padlým v první světové válce, sochař Josef Křivánek, 1923

Kamenný Újezd, pomník padlým v první světové válce, sochař Josef Křivánek, 1923, archivní foto z doby krátce po dokončení

Ševětín, pomník padlým v první světové válce, sochař nezjištěný, 1923

Nová Včelnice, pomník padlým v první světové válce, firma Hladík a Pánek, 1925

Plástovice, pomník padlým v první světové válce, sochař Josef Křivánek, 1920

Pištín, pomník padlým v první světové válce, sochař Josef Křivánek, 1920

Rovná, památník věnovaný padlým vojnům ve světové válce, nezjištěný sochař, po 1920, detail hlavního motivu vítězství lva nad orlem

Chýnov, Gabrielovo náměstí, pomník obětem první světové války, sochař Karel Gabriel, 1921, detail pošlapávání hlav orla zosobňujícího habsburskou monarchii

Strunkovice nad Blanicí, pomník obětem první světové války, sochaři Josef Deyl – František Vejs, 1924, detail vítězného lva nad císařskou korunou

Rovná, památník věnovaný padlým vojnům ve světové válce, nezjištěný sochař, po 1920

Chýnov, Gabrielovo náměstí, pomník obětem první světové války, sochař Karel Gabriel, 1921, vlevo celek, vpravo detail nápisu s citátem z díla Jana Amose Komenského

Kardašova Řečice, pomník obětem první světové války, sochař Rudolf Kabeš, 1924, motiv národa osvobozeného z pout kombinovaný s pošlapáváním habsburského orla

Podolí I, pomník obětem první světové války, sochař František Průša, 1921, vlevo detail sousoší, vpravo celek pomníku v druhotné pozici po přesunutí od hlavní silnice

NÁROD VÍTĚZÍCÍ NAD DVOUHLAVÝM ORLEM

Po vyhlášení samostatnosti 28. října 1918 se v českých městech likvidovaly symboly bývalé monarchie, 3. listopadu 1918 byl v Praze na Staroměstském náměstí stržen barokní sloup se sochou Immaculaty. Dav na něj zaútočil na základě mylného přesvědčení, že byl postaven na oslavu vítězství nad Čechy v bitvě na Bílé hoře. To již byla z veřejných budov odstraněna valná většina rakouských orlů.

S alegoriemi osvobození českého národa z područí rakousko-uherské monarchie v podobě vítězného zápasu českého lva s dvouhlavým rakouským orlem se setkáváme i na jihočeských válečných pomnících, a to bez ohledu na skutečnost, že většina padlých, na jejichž paměť vznikly, byla součástí rakousko-uherských pluků. V Podolí I (PI) nedaleko Bernartic byl 29. května 1921 odhalen pomník označený na tumbovém podstavci jmény vojnů a textem: *NAŠIM. PADLÝM. HOCHŮM. BUDIŽ. VĚČNÁ. PAMĚŤ. 1914–1919*. Na vrcholu spočívá sousoší od sochaře Františka Průšy (1892–1957) zobrazující lva, který přemohl dvouhlavého orla. Ve Strunkovicích nad Blanicí (PT) stojí podobný monument dokončený 27. července 1924. Místní kronikář nastínil jeho účel v tom, aby všichni *vzpomněli všech těch, kteří pracovali k osvobození národa našeho z pout habsburských a k vytvoření svobodného státu a Republiky československé*. Na podstavci z kvádrů pocházejících z lomu v nedalekém Žichovci je upevněna deska, kterou zhotovil kameník Váňa z Bělče. Spolu se jmény padlých hrdinů připomíná, že se jedná o *PAMÁTNÍK STÁTNÍHO OSVOBOZENÍ 19 28/10 18 VYKOUPENÉHO VE SVĚTOVÉ VÁLCE I ZTRÁTOU NAŠICH VOJÍNŮ*. Nejvýše bylo osazeno sousoší lva, který zvítězil v boji nad dvouhlavým orlem, symbolem zaniklé monarchie, jak ostatně dokládá meč a císařská koruna pod hrudi lva. Již roku 1920 autoři Josef Deyl (1889–1957) a František Vejs (1871–1952) zhotovili obdobné sousoší zápasu lva s orlem pro pomník v obci Rohoznice a roku 1922 v obci Třebnouševěs (Královéhradecký kraj, okres Jičín). *PAMÁTNÍK VĚNOVANÝ PADLÝM VOJÍNŮM VE SVĚTOVÉ VÁLCE 1914–1918* z dvacátých let 20. století stojí i obci Rovná (ST). Zatímco sokl a podstavec z velkých kamenných kvádrů nese desku se jmény a fotografiemi padlých, na vrcholu stojí opět sousoší vítězného lva, který má tlapu položenou na dvouhlavém orlu.

Symbolický zápas s rakouským heraldickým znamením nemusel v představách prvorepublikových umělců svádet jen lev. Sochař Karel Gabriel (1884–1966) zhotovil v rodném Chýnově (TA) *Památník odboje*, který byl 21. srpna 1921 odhalen v parčíku na náměstí. Na soklu jsou vytesána jména padlých, na boku reliéfní stély citát z díla J. A. Komenského. Základ reliéfu tvoří rozbouřené vlny, na nichž stojí vítězná postava muže, který v pravici zvedá prapor s čtyřdílným státním znakem a pravou nohou šlape na hlavu dvouhlavého orla, a poráží tak monarchii. Při levém okraji spočívá postava umírajícího, symbol mnoha obětí, které bylo pro osvobození zapotřebí. Variantu tohoto námětu vytvořil i jindřichohradecký sochař Rudolf Kabeš (1885–1974) na pomníku v Kardašově Řečici (JH), který byl dokončen 15. července 1923. Na trojdílném soklu jsou pod heslem *SVORNOSTÍ K VÍTĚZSTVÍ – VÍTĚZSTVÍM K SVOBODĚ 1914–1920* odlita jména padlých. Na vrcholu stojí sousoší s ústřední postavou nahého legionáře v přilbě obklopeného lipovými ratolestmi, který taktéž šlape na dvouhlavého orla, přičemž pravici zbavuje dalšího nahého muže, tedy personifikaci osvobozeného národa, okovů s řetězy. Podobné atributy nacházíme i ve výzdobě pomníku na návsi v Malenicích (ST). Pod alegorickou sochou Vlasti je na přední straně soklu umístěn reliéf jinocha, mladého národa, který rozevívá ruce s přetrženými okovy a opět šlape po dvouhlavém orlu.

Triumfalistická ikonografie byla po prožitcích válečných hrůz svým způsobem pochopitelná. Radikálním způsobem vyjadřovala odpor k monarchii, obviňované významnou částí českojazyčné veřejnosti z rozpoutání krvavého konfliktu. Ve veřejném prostoru gradovala sdílený odpor proti reálným či domnělým přivržencům „starých pořádků“, a přispívala tak mimo jiné i k prohlubování názorových neshod mezi Čechoslováky a českými Němci.

POMNÍKY S LEGIONÁŘSKOU TEMATIKOU

Významná role zahraničních legií při vzniku Československé republiky nemohla být po roce 1918 zapomenuta. Jednotky, které se navrátily z Itálie, Francie a Ruska položily ideový základ nové armády rodící se republiky. Příslušníkům československého zahraničního vojska, kteří pomáhali rozbít monarchii, na jejíž straně většina bojeschopných mužů budoucího Československa bojovala – třeba i bez nadšení – až do posledních dní války, byl otevřeně přiznáván status triumfujících hrdinů. Snaha zapomenout na předchozí vojenskou tradici vedla nejen ke zrušení názvů útvarů monarchie, ale také například k upření možnosti zřizovat jiné veteránské spolky kromě legionářských.

Podle výnosu ministerstva obrany z 21. prosince 1919 měl být každý legionářský pluk sloučen s jedním nebo více domácími pluky, které na našem území zůstaly po rozpadu Rakouska-Uherska. Kupříkladu v Českých Budějovicích byl takto spojen První pěší pluk Mistra Jana Husí s místním 91. pěším a 29. střeleckým (původně zeměbraneckým) plukem. Příslušníci tohoto nového budějovického pluku se v nadcházejících letech významným způsobem podíleli na budování legionářských tradic na jihu Čech. Stáli u zrodu legionářských spolků a institucí, organizovali různé slavnosti a v neposlední řadě byli iniciátoři zřizování pomníků.

Pomníky legionářů měly mnoho podob, od pamětních bronzových plaket, které nechala vyrábět v celých sériích Československá obec legionářská až po pomníky upomínající slavná vítězství nebo významné osobnosti z jejich řad. Jednou z nejvýznamnějších legionářských tradic v Českých Budějovicích byly Zborovské slavnosti, které od roku 1921 každoročně pořádal pluk Mistra Jana Husí. Dne 10. července 1927, v rámci okázalých oslav u příležitosti 10. výročí bitvy, byl odhalen na nádvoří Žižkových kasáren monumentální 6 m vysoký Zborovský pomník. Vznikl společnou prací architekta Karla Chocholy (1893–1942) a sochaře Otto Birmy (1892–1953), ruského legionáře a přímého účastníka bitvy u Zborova. Po pohnutých osudech, kdy byl dvakrát rozebrán, stojí od roku 2013 socha na novém podstavci v parku za budovou Jihočeské vědecké knihovny.

Nejvýznamnějším legionářským pomníkem v Českých Budějovicích se stalo sousoší zobrazující plukovníka Josefa Jiřího Švece, velitele 1. československého střeleckého pluku, který 25. října 1918 tragicky zahynul v ruském Ak-sakovu. Iniciátoři stavby byli v roce 1924 představitelé budějovického pluku, kteří pro tento účel založili *Výbor pro postavení pomníku plukovníku J. J. Švecovi*. Úkolu se opět zhostila autorská dvojice Karla Chocholy a Otto Birmy. Pomník měl zároveň v Budějovicích plnit úlohu doposud chybějící veřejné připomínky obětím světové války, pro jeho umístění bylo vybráno tehdejší Masarykovo (dnes Senovážné) náměstí. Ke slavnostnímu odhalení došlo u příležitosti oslav desátého výročí vzniku republiky dne 28. října 1928. Na svém místě stál pomník až do pohnutého roku 1939, během války jej nacistické úřady nenechaly roztavit.

I v dalších jihočeských městech a obcích vznikaly urbanisticky výrazné pomníky, jejichž iniciátoři bývají jak samotné obce, tak i místně působící legionářské organizace. Nezřídka se legionářská tematika stávala součástí upomínky na veškeré padlé spoluobčany z obou stran konfliktu. Příkladem takového objektu s figurální výzdobou je pomník u kostela sv. Bartoloměje v Kunžaku (JH), kde na pylonovém podstavci s kvádrovou základnou stojí legionář s puškou. Autorkou sochy byla v roce 1933 první česká profesionální sochařka a kunžacká rodačka Karla Vobišová Žáková (1887–1961). Padlým ze všech stran fronty byl určen i pomník vévodící náměstí v Deštné, jeho hlavním motivem je socha francouzského legionáře od tábořského sochaře a deštenského rodáka Rudolfa Kabeše (1885–1974). Ještě realističtější podání figury legionáře, ztvárněné sochařem Josefem Klímou (* 1883), nacházíme ve Vrcholtovicích (TA). Jan Vítězslav Dušek uplatnil na Tábořsku několik sochařských pomníků s ideálními portréty legionářů ze tří front (Tábor, Choustník). K desátému výročí republiky vytvořila autorská dvojice architekta Josefa Petru (* 1895) a sochaře Josefa Bílka (1896–1978) pomník všem válečným obětem první světové války umístěný v parčíku Na Příkopech v Blatné (ST). U nohou truchlící ženy leží legionářská helma a deska před pomníkem obsahuje informaci o uložení zeminy z bojiště u Zborova. Prst ze stejného místa nacházíme pod reliéfem padlého vojáka a sochou truchlící ženy-vlasti též v Bohumilicích (PT). Obdobný ikonografický koncept se objevuje i na připomínce padlých ve Zboníně (PI), přičemž valná většina jmen na pamětní desce, ne-li všechna, upomínají na mrtvé v řadách rakousko-uherské armády.

Ideologičtěji byly koncipovány pomníky, které programově upomínaly pouze na legionáře. Jedním z nejmonumentálnějších je sousoší Jana Žižky vedoucího do boje československé dobrovolníky od sochaře Antonína Bílka (1881–1937), postavené ve středu Mírového náměstí v Písku roku 1925. Jeho účinek zvyšuje parková úprava okolí i vysoký podstavec s bronzovými plaketami upomínajícími na jednotlivé legionářské bitvy, vytesanými jmény padlých legionářů z celého Písecka a reliéfem zobrazujícím T. G. Masaryka.

Poměrně vzácnými jsou upomínky na legionáře ve formě pamětních desek instalovaných v prostorách škol, jako příklad uveďme desku se jménem legionáře Rudolfa Mádra v budově stavební průmyslové školy v Českých Budějovicích, upomínku na padlé legionáře a studenty v gymnáziu Vítězslava Nováka v Jindřichově Hradci nebo desku se jmény padlých legionářů v základní škole na náměstí J. A. Komenského v Blatné (ST).

Písek, Mírové náměstí, pomník padlým legionářům Písecka, sochař Antonín Bílek, 1925, sousoší československých dobrovolníků vedených do boje Janem Žižkou

České Budějovice, Masarykovo (dnes Senovážné) náměstí, pomník obětem první světové války a zároveň upomínka na plukovníka Josefa Jiřího Švece, Karel Chochola – Otto Birma, 1928, SOkA České Budějovice

Choustník, pomník obětem první světové války, sochař Jan Vítězslav Dušek, 1935, detail sousoší s vyobrazením italského, ruského a francouzského legionáře nad reliéfem padlého

Varvažov, bronzový reliéf pamětní plakety distribuované Československou obcí legionářskou, 1938

Blatná, Na Příkopech, pomník obětem Velké války, Josef Petru – Josef Bílek, 1928

Kunžak, pomník obětem první světové války se sochou ruského (?) legionáře, sochařka Karla Vobišová Žáková, 1933

Deštná, pomník obětem první světové války se sochou francouzského legionáře, sochař Rudolf Kabeš, 1928?

Tábor, pomník obětem první světové války, sochař Jan Vítězslav Dušek, 1935, reliéf s vyobrazením italského, ruského a francouzského legionáře ve vrcholu stély

Jindřichův Hradec, gymnázium Vítězslava Nováka, pamětní mozaika se jmény tří padlých legionářů z řad místních studentů

Jindřichův Hradec, náměstí Míru čp. 87, pamětní deska se jménem poručíka Jiřího Procházky, legionáře padlého u Zborova, instalaci plaket Památce legionáře zajišťovala Československá obec legionářská (vlevo)

Jindřichův Hradec, Mertovy sady, pietní připomínka padlých na místě nacisty odstraněného pomníku od sochaře Rudolfa Kabeše, v průběhu 20. století doplňovaná nápisovými deskami se jmény obětí druhého a třetího odboje (vpravo)

„MAUSOLEUM“ VE ČKYNI

Ve Čkyni na Prachaticku stojí od roku 1933 památník, který – jak nás ubezpečuje pamětní kniha obce – činí dojem *mausolea, vymykaje se formou běžným pomníkům padlým*. Stavba je celá z betonu, zkrášlena omítkou z umělé žuly a vložkami škrábané omítky. Přístup chrání dvojice kamenných lvů. Na pilířích předsíně jsou osazeny dvě desky se jmény 23 padlých. V parapetu se nalézá reliéfní kříž s nápisem *Z VAŠICH SMRTÍ NAŠE OSVOBOZENÍ* a se schránkami s prsty z bojišť od Zborova, Terronu, Doss Alto a Verdunu, které obklopují reliéf zobrazující přísahu České družiny na legionářský prapor v Kyjevě roku 1914. Na překladu pod střechou předsíně vystupuje zlatený nápis *1914 NAŠIM PADLÝM 1918*. Na vrcholu střechy stálo sousoší tří legionářů symbolizující československá zahraniční vojska pod společným praporem. Obec jmenovala 7. března 1937 prezidenta T. G. Masaryka čestným občanem a krátce na to nechala instalovat na památníku jeho drobnou jezdeckou sochu. Uvedená sochařská díla však byla za okupace odstraněna a dnes je zde nenajdeme. Dveřmi pod reliéfním městským znakem se vchází do místnosti, v jejímž čele na základním kameni stojí socha prezidenta Masaryka, na stěnách, na policích a ve vitrinách jsou zavěšeny a rozloženy památky z války a ze života legií... Interiér vymaloval Václav Linhart z Přetenic.

S myšlenkou vybudovat ve Čkyni pomník přišel v roce 1932 poštovník a legionář Václav Novák. V březnu 1933 rozhodlo obecní zastupitelstvo o jeho umístění na náměstí, s čímž souhlasili i Bedřich a Marie Bayerovi a ministerský rada Dr. Richard Claudi, spolumajitelé panství a zámku. Památník měl být postaven podle projektu, který na základě náčrtku poštovníka Nováka vypracoval stavitel Pavel Šlemar z Čkyně. Sochař Rudolf Kabeš z Tábora se zavázal zhotovit sochy tří legionářů za 8 000 korun a dvou lvů za 1 600 korun. Lvy však nakonec realizoval Rudolf Král, kameník ze Žáru. Obecní rada přispěla 3 000 korunami z obecního rozpočtu a povolila zbudování pomníku členům TJ Sokol, odbočce Československé obce legionářské a Sboru dobrovolných hasičů. Základní kámen byl položen po slavnostním průvodu 2. července 1933. Projev jménem pozůstalých pronesl místní rodák a prachatický činovník Alois Vlk. Na základní kámen poklepal starosta František Staněk a představitelé čkyňských spolků. Za necelé dva měsíce, již 20. srpna 1933, se konalo slavnostní odhalení. Dopoledne šel velký průvod s čestnou rotou 4. hraničářského praporu z Vimperku, pozůstalí, školní mládež, Sokolové, obecní zastupitelstvo a členové hasičského sboru. Slavnost zahájil starosta František Staněk, dále promluvil velitel 4. hraničářského praporu plukovník Volek a Alois Vlk, místní rodák. Učitel a ředitel ve výslužbě Václav Vavrýn pak předal pomník padlých ve světové válce obecnímu zastupitelstvu. Přítomní zde položili na závěr mnoho květin a věnců. Celkový náklad na stavbu památníku i s vnitřním zařízením dosáhl 36 000 Kč. Jednotlivci z řad občanů a hlavně legionářských jednot uhradili sbírkou více než 12 000 Kč. Pamětní kniha praví: *Pietně jest jím vyjádřena pocta padlým i vyzdvížena idea národního osvobození. Jest ke cti stavebnímu výboru, že v době tísnivých hospodářských poměrů odhodlal zbudovati tento nákladný pomník. Památník bude okrasou nejen obce, ale i celé veřejnosti a okolí.*

Čkyně, památník osvobození, socha lva strážícího vchod, 1933

Čkyně, památník osvobození, stavitel Pavel Šlemar, 1933, současný stav

Čkyně, památník osvobození, stavitel Pavel Šlemar, 1933, historické foto stavu krátce po otevření

Čkyně, památník osvobození, 1933, schránky na prst' z bojišť legionářských bitev a reliéf znázorňující přísahu České družiny na prapor v Kyjevě roku 1914

Čkyně, památník osvobození, reliéf znaku města Čkyně, 1933

Čkyně, památník osvobození, interiéru s vystavenými památkami na legie, bustou T. G. Masaryka a malbami od Václava Linharta, 1933

Čkyně, památník osvobození, stavitel Pavel Šlemar, 1933, historické foto stavu po doplnění sochou T. G. Masaryka v roce 1937

SOCHAŘ JAN VÍTĚZSLAV DUŠEK A FIGURÁLNÍ POMNÍKY

Borotín, pomník obětem první světové války, 1921, sochařská práce s figurou „uvězněnou“ v kameni

Památníky s figurální výzdobou tvoří sice jen menší část z celého souboru pomníků Velké války, jejich náměty a způsoby provedení však bezpochyby poutají největší pozornost. Pomník se díky účasti sochaře stal nejen trvalou a důstojnou připomínkou válečných obětí, ale mnohdy i jediným veřejně prezentovaným uměleckým dílem v dané lokalitě, které zásadně utvářelo a dosud utváří charakter prostoru náměstí, návsi nebo hřbitova.

Ve dvacátých letech 20. století začala na jihu Čech tvořit nová generace sochařů. Mezi nejvýznamnější bezpochyby patřil akademický sochař Jan Vítězslav Dušek (1891–1966), který se narodil v Makově u Tábora. V letech 1905–1909 vystudoval C. a k. odbornou školu sochařsko-kamenickou v Hořicích v Podkrkonoší. Zbytek roku 1909 strávil na praxi ve Vídni a Štýrském Hradci. V letech 1910–1911 se pokoušel samostatně tvořit v Praze, ale nakonec odešel a mezi lety 1912–1914 pracoval v různých vídeňských ateliérech. Během první světové války sloužil u 75. pěšího pluku v Haliči a v Debrecíně, koncem roku 1919 byl převelen do zálohy. V lednu 1920 se usadil v Táboře, ale již v září 1921 začal studovat na pařížské *Académie de la Grande Chaumière* u profesora Émile-Antoine Bourdella, žáka Augusta Rodina.

V letech 1920–1939 Dušek na jihu Čech vytvořil kolem čtyř desítek pomníků, pro jejichž realizaci často využíval nejen živé modely, ale i fotografie kompozic pořízených tábořským ateliérem Šechtla & Voseček. V jeho tvorbě převládala proporčně převýšená figura mnohdy s alegorickým významem. Nalézáme několik příkladů zobrazení alegorie Vlasti, ženy vzdávající hold nebo oplakávající syny, kteří vybojovali svobodu – Bechyně (TA), Chotoviny (TA), Kladruby (TA), Hluboká nad Vltavou (CB), Křemže (CK), Dačice (JH), Horní Radouň (JH), Chlum u Třeboně (JH), někdy provedené ve formě bronzového reliéfu – Klokoty (TA), Jetětice (PI), Štěkeň (ST). Mužské figury ztělesňovaly osvobození z pout – Tábor (TA), tvůrce svobody a jihočeskou stráž – Čenkov (TA), Jistebnice (TA), nebo vyjadřovaly hrdinství vojáků, kteří svou obětí přinesli svobodu vlasti – Planá nad Lužnicí (TA), Týn nad Vltavou (CB), Soběslav (TA). Na pomnících se dále objevují reliéfní busty nebo polopostavy vojáků – Choustník (TA), Tučapy (TA), Borovany (CB), Božetice (PI), Dub u Prachatic (PT). U příležitosti dvacátého výročí republiky vytvořil v letech 1937–1939 několik pomníků ozdobených reliéfním portrétem prezidenta T. G. Masaryka – Dolní Hořice (TA), Roudná (TA), Veselí nad Lužnicí (TA), Křenovice (PI), Olešná (PI) a Sepekov (PI). V jeho tvorbě nalezneme i zobrazení národního světce, sv. Václava – Planá nad Lužnicí (TA), Vráž u Písku (PI). Dušek někdy tesal figuru tak, že byla z části stále jakoby uvězněna v bloku kamene – Tučapy (TA), čímž dosáhl velmi působivého a neobvyklého účinku celé kompozice, a to i v případě reliéfu – Borotín (TA).

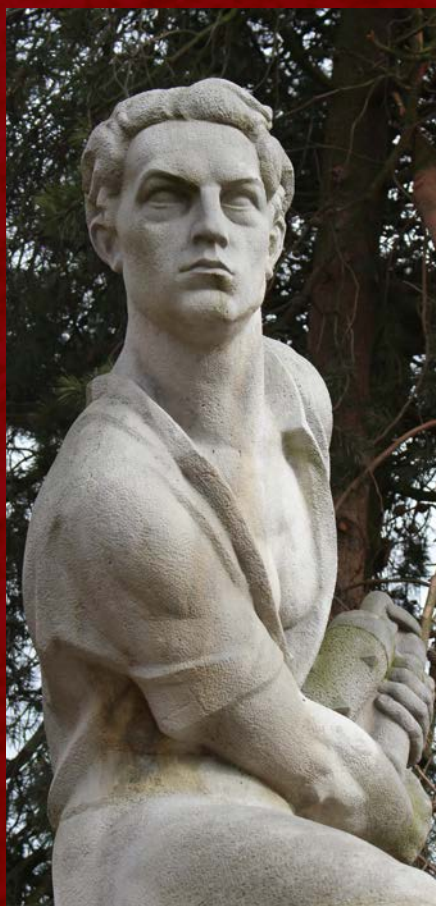
Tábor, Křížkovo náměstí, pomník obětem první světové války, 1935, detail signace autora u nohy figurální alegorie porobeného národa

Planá nad Lužnicí, ulice ČSLA, pomník padlým, 1920, detail signace autora u nohy raněného bojovníka

Štěkeň, pomník obětem první světové války, 1924, sochařská práce s oblou ženskou figurou

Jistebnice, pomník Tvůrcům svobody, 1926, detail mužské figury s okovaným cepem

Tučapy, pomník obětem první světové války, 1920, sochařská práce s figurou „uvězněnou“ v kameni

Soběslav, Riegerova ulice, pomník padlým, 1936, detail sochy raněného vojáka

Borkovice, náves, pomník padlým, sochař Josef Krivánek, 1925, figurální zobrazení motivu loučení

POMNÍKY S MOTIVY LOUČENÍ A VÍTÁNÍ

První světová válka razantně zasáhla do životů takřka všech obyvatel zúčastněných států. Konflikt trvající čtyři roky si žádal neustálý přísun nových branců a mnozí z nich se již nikdy nevrátili. Manželky, děti a rodiče tak naposledy mohli vidět své blízké v okamžiku loučení před odchodem na frontu. Vzhledem k tehdejšímu nedostatku informací o bytí či nebytí otců a synů na frontě nebo i v zajetí si můžeme jenom představovat, s jakými obavami se museli vyrovnávat jejich blízcí doma. O to větší úleva musela nastat s případným návratem odvedených mužů.

Motiv loučení a návratu je jedním z nejčastěji se objevujících uměleckých námětů, které jsou nějakým způsobem ovlivněny událostmi Velké války, a nejinak je tomu i v případě pomníků padlým. Nejčastějším výjevem loučení je voják v uniformě objímající ženu. K nohám odvedence se většinou přimyká nahé dítě. Pomníky s tímto motivem se vyskytují po celých jižních Čechách. Ve formě sousoší jej můžeme nalézt v Borkovicích (TA) či v Suchém Vrbném u Českých Budějovic, ve formě reliéfu se objevuje kupříkladu na pomnících v Chelčicích (ST), v Záblatí na Českobudějovicku či v Radčicích (ST). Zjednodušeně se tento motiv, už ale bez dítěte, vyskytuje na dvoustranném pomníku v Žimuticích (CB), kde je na jedné straně loučení spjaté s bouřlivým rokem 1914 doplněno vítězným legionářem roku 1918 na straně druhé.

Loučení a vítání jsou zastoupeny na dvou pomnících od Jana Kojana v Kojákovcích (CB) a v Branné (JH). Boční reliéfy kojákovického pomníku obsahují oba tyto výjevy. Na jedné straně se rodina loučí s odvedencem, kterému žehnají staří rodiče a objímá jej jeho milá, a na druhé je možné vidět návrat zmrzačeného vojáka bez nohy, manželku se zapálenou svící na poděkování a chmurně hrozící hřbitovní kříže. Podstavec pomníku v Branné je pojat poněkud odlišně, zatímco na bočníci klečí ženy pod svatým obrázkem, přední stranu zdobí radostně pojatý reliéf s vojáky v uniformách v okamžiku návratu domů.

Figurálně zpracovaný návrat z války nalezneme na pomnících v Přeborově (PI) a ve Svinech (TA). Oba jsou provedeny takřka shodně. Stojící muž v uniformě drží v jedné ruce sňatou pušku a hledí k dítěti u svých nohou. Dítě jej objímá a muž hladí jeho hlavičku. Jako určitou zajímavost můžeme vnímat, že v Borkovicích (TA), které leží několik málo kilometrů od Svinů, si nechaly postavit pomník s motivem loučení jako pomyslný protějšek návratu na svinenském pomníku.

Žimutice, náves, pomník padlým, sochař Václav Švec, 1927, detail reliéfu loučení vojáka se ženou

Radčice, náves, pomník padlým, sochař František Lála, rok nezjištěn, celkový pohled na pomník s reliéfním zobrazením motivu loučení

Záblatí u Dřitně, náves, pomník padlým, sochař František Lála, 1924, celkový pohled na pomník s reliéfním zobrazením motivu loučení

Chelčice, náves, pomník padlým, autor nezjištěn, rok nezjištěn, detail reliéfu s motivem vojáka loučícího se s rodinou

Záblatí u Lomnice nad Lužnicí, náves, pomník padlým, sochař Jindřich Vojč, 1924, detail reliéfu s motivem vojáka loučícího se s rodinou

Branná, náves, pomník padlým, sochař Jan Kojan, 1924, detail reliéfu s motivem návratu vojáků domů

Svině u Veselí nad Lužnicí, náves, pomník padlým, autor nezjištěn, rok nezjištěn, celkový pohled na pomník s motivem vítání vojáka dítětem

Kojákovice, náves, pomník padlým, sochař Jan Kojan, 1923, detail reliéfu s motivem návratu zmrzačeného vojáka (nahore); detail reliéfu s motivem loučení s odvedenci (dole)

POMNÍKY S MOTIVEM OPLAKÁVÁNÍ

Oplakávání zemřelých je staré jako lidstvo samo, v umění je univerzálním a mnohokrát variováním tématem. Ze samotné své podstaty nerozlišuje strany válečných konfliktů a je srozumitelné všem.

Na pomnících obětí první světové války se velmi často objevuje vyobrazení ženy sklánějící se k náhrobní desce, případně se o ni opírající. Tradice tohoto motivu byla rozvíjena již v antickém sochařství a na našem území se s ním často setkáváme v podobě klasicistních náhrobků. Mnoho z těchto pomníků vytvořil během dvacátých a třicátých let 20. století kameník a sochař Josef Křivánek, který vystudoval kamenickou školu v Hořicích a usadil se v Českých Budějovicích. Pro Vlachovo Březí (PT) navrhl a provedl pomník padlým v podobě desky, na které je reliéfně zobrazen náhrobní kámen, o který se v pláči opírá prostě oděná žena držící v ruce věnec. Tento vzor vidíme s variacemi zopakován například ve Vitiňě (CB). Podobné pomníky od jiných autorů najdeme také v Zálezlech u Vlachova Březí (PT) či Psárově (TA). Technikou kontrareliéfu jsou provedeny dva pomníky s touto tematikou na Tábořsku: v Ratibořských Horách a ve Skalici.

Pomník v Bošilci (CB) má základní kompozici shodnou, žena zde ale svírá v obou rukách, které jsou položeny na horní ploše stély, ověncenou legionářskou helmou. Stejná se objevuje na mnoha dalších pomnících s motivem oplakávání, i když nejsou ideově vymezené vzpomínkou pouze na oběti z řad československých dobrovolníků.

Další skupina pomníků zobrazujících oplakávání obsahuje sochu osamocené truchlící ženy. Například v Radošovicích (ST) stojí poměrně jednoduchá pomníková stéla, před kterou je s velkou dávkou realismu umístěna socha venkovsky oděné mladé ženy, která si v zármutku klade hlavu do dlaně. Zdá se, jako by právě doklopýtala na pietní místo, poklekla a rozplakala se. V Oslově (PI) a v Kalenicích (ST) naproti tomu stojí pomníky se sochami žen, které mají velice klidný výraz, jako by tiše rozjímaly nad životem a smrtí obětí nesmyslné války. Oslovská žena sedí na vrcholu jednoduchého kvádry, výtvarně se téměř blíží dílům sorely ze sedmdesátých a osmdesátých let 20. století, prvorepublikový původ však prozrazuje kromě vročení i legionářská helma, kterou socha ženy drží v rukách. V případě pomníku v Kalenicích žena sedí vedle stély se jmény a s podobně klidným výrazem si složenými rukama podpírá hlavu pod bradou. Plačící ženu můžeme nalézt i na jedné straně pomníku ve Vojníkově (PI) a na drobném reliéfu v Branně (JH).

Početná skupina pomníků padlým zobrazuje zármutek pozůstalých. Patří sem dva příklady zhotovené dle shodného vzoru sochaře Josefa Matějů, které nalezneme v Cepu (JH) a ve Lhenicích (PT). Můžeme zde pozorovat ženu vyzdvihující dítě k vrcholu pomníku s ověncenou legionářskou helmou. Podobný důraz na opuštěnou truchlící rodinu vidíme i v Borku u Českých Budějovic, v Netolicích (PT) či v Hlasivu (TA). Zvláště působivé jsou pomníky zobrazující pozůstalé, které vytvořil Rudolf Kabeš. Zatímco u kostela sv. Jana nad Květovem (PI) vidíme osamocenou až kristovsky modelovanou postavu ve splývacích šatech, ke které se přimyká malý hoch, v Milevsku (PI) nacházíme na podstavci vysoký reliéf trojgenerační rodiny plačící nad novorozenečným pohrobkem. Zcela mimořádným počinem tohoto typu byl Kabešův pomník v Jindřichově Hradci, který zachycoval zoufalství starých rodičů a manželky nad nahým zmučeným tělem padlého. Toto dílo se však do dnešních dnů nedochovalo.

Netolice, bývalý hřbitov u kostela sv. Václava, pomník obětem první světové války, sochař Rudolf Ducháček, 1922, detail sousoší truchlících pozůstalých

Milevsko, náměstí E. Beneše, pomník obětem první světové války, sochař Rudolf Kabeš, 1923, detail hautrelieфу s motivem smutku pozůstalé rodiny

Vitiň, náves, pomník obětem první světové války, sochař Josef Křivánek, 1929, detail plačící ženy u náhrobku

Hlasivo, pomník obětem první světové války, autor neznámý, rok neznámý, celkový pohled na pomník se sousoším truchlící matky s dítětem

Vojníkov, dvoustranně pojatý pomník obětem první světové války, sochař František Průša, rok neznámý, detail reliéfu s motivem plačící ženy jako protikladu vítězného legionáře

Jindřichův Hradec, Mertovy sady, pomník padlým legionářům, sochař Rudolf Kabeš, 1923, archivní fotografie pomníku zániklého během německé okupace

Ratibořské Hory, náves, pomník obětem první světové války, sochař Antonín Bílek, 1920, celkový pohled na pomník s motivem plačící ženy u náhrobku

Vlachovo Březí, pomník obětem první světové války, autor neznámý, rok neznámý, celkový pohled s motivem plačící ženy u náhrobku

Cep, náves, pomník obětem první světové války, sochař Josef Matějů, 1922, celkový pohled na pomník s motivem truchlící rodiny

Radošovice, náves, pomník obětem první světové války, autor neznámý, rok neznámý, celkový pohled na pomník se sochou plačící ženy